

سیاسه‌تی یاسادانانی تاوانیی له رووبه‌روبوونه‌وهی
تاوانه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ئاسایشی نیشتمانی له‌هه‌ریمی کوردستان
"تویژینه‌وه‌یه‌کی شیکاریه"

فخرالدین مهدی جرجیس
به‌شی یاسا، فاکه‌لئی یاسا و زانسته‌سیاسیه‌کان و به‌په‌یوه‌بردن، زانکۆی سوۆران، سوۆران، هه‌ولێر، هه‌ریمی کوردستان - عێراق
ئیمیل: Fmj150h@law.soran.edu.iq
پ. د. و عدی سلیمان علی
پاویژکاری یاسایی له‌په‌رله‌مانی کوردستان، هه‌ولێر- هه‌ریمی کوردستان - عێراق
ئیمیل: weadimezori@gmail.com

ID No. 2024	Received: 04/04/2024	کلێله‌ ووشه‌کان:
(PP 208 - 233)	Accepted: 16/12/2024	سیاسه‌تی یاسادانان، تاوان و سزا،
https://doi.org/10.21271/zjlp.22.37.11	Published: 28/12/2024	ئاسایشی نیشتمانی، تیروۆر، هه‌ریمی کوردستان.

پوخته

ئاسایشی نیشتمانی وه‌کو کایه‌یه‌کی ژیا‌ری په‌یوه‌ست به‌ ده‌وله‌تداری؛ یه‌کێکه له‌ کۆله‌گه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی سه‌قامگیری و کاریگه‌ری گه‌وره‌ی به‌سه‌ر پێشکه‌وتن و گه‌شه‌سەندنی ده‌وله‌ت و نیشتمانه‌وه‌یه‌یه له‌ رێکخستنی چالاکیه‌ سیاسی و سه‌ربازی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان... هه‌تد. سه‌ره‌پای ته‌وه‌ی که‌ پرسی ئاسایش وه‌ک پرسی سیاسی په‌یوه‌ست به‌ سه‌روه‌ری ده‌وله‌ت دێته‌ هه‌ژمار. به‌لام له‌ به‌ره‌تدا باه‌تیکی گرنگی نیو گوره‌پانی یاسا و سیاسه‌تی تاوانیی ده‌وله‌ته‌ له‌ رێکخستنی یاساییانه‌ و دیاریکردنی کرا‌دی تاوانیی که‌ ده‌ب‌نه‌ هه‌ره‌شه‌ بو سه‌ر سه‌قامگیری و ئاسایشی کۆمه‌لگه‌. فه‌لسه‌فه‌ی یاسادانان و به‌نه‌ما یاساییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ سه‌ره‌ده‌ریکردن له‌گه‌ل پرسی ئاسایشی نیشتمانی له‌ ده‌وله‌ت و کۆمه‌لگه‌یه‌که‌وه‌ بو‌ یه‌کێکتر جیا‌وازه‌ به‌ جیا‌وازی سیسته‌می سیاسی و ده‌ستووری و یاساییان. له‌ دوا‌ی گۆرانیکاری له‌ سیسته‌می سیاسی عێراق و هاته‌نکایه‌ی عێراقی نوێ له‌سه‌ر به‌نه‌مای ده‌ستووری ۲۰۰۵. هه‌ریمی کوردستانیش وه‌کو کیانیتی ده‌ستووری فیدرالی مافی دارشتمنی یاسای تاییه‌ت به‌ خۆی پێه‌خشا که‌ ته‌مه‌ش یارمه‌تیده‌ربوو بو‌ دارشتمنی سیاسه‌تیکی یاسادانانی گونجاو له‌گه‌ل سه‌روشتی کۆمه‌لگه‌ی کوردستانی. له‌سه‌ر ته‌مه‌ به‌نه‌مای هه‌ریمی کوردستان هه‌لسا به‌ پاگرتنی کۆمه‌لک پرگه‌ و ماده‌ی یاسایی له‌ عێراق و دارشتمنی سیاسه‌تیکی تاوانیی سه‌ربه‌خۆ و جیا له‌ عێراقی فیدرال که‌ ره‌نگدانه‌وه‌ و هه‌له‌فولوی دیدگا و تیروانینی کۆمه‌لگه‌ی کوردستانی بوون. ته‌مه‌ تویژینه‌وه‌یه‌یه‌ هه‌ولیتی زانسته‌یه‌ بو‌ لیکۆلینه‌وه‌ له‌ سیاسه‌تی یاسادانانی تاوانیی په‌یوه‌ست به‌ ئاسایشی نیشتمانی له‌ هه‌ریمی کوردستان به‌ پشتبه‌ستن به‌ میتو‌دی شیکاری.

پیشہ کی

به درېژایي میژوو، پرسې پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی به یه کیك له پرسه ههستیاره کانی دهو له تداري ویناکراوه. به م هویهش دهو له ت ناچاره که به بهرده وای به سیاستی یاسایی خویدا بچیته وه بو پرکردنه وهی ئه و بوشاییه یاسایی بهرده وایمانه ی که له بواری ئاسایشدا دروست ده بن. پرسې ئاسایشی نیشتمانی سهره پای ئه وهی پرسیکی سیاسی، سهر بازی و یاساییه، له هه مان کاتدا پرسیکی هزری و فله سفی په یوه ندیداره به سروشتی ژیان و خوشگوزهرانی مرؤفه وه. تاوانه کانی دژ به ئاسایشی نیشتمانی، وه کو؛ (ناپاکي نیشتمانی، سیخوری، تیرور، هه ولی نایاساییانی گورینی سیسته می ده ستوری و یاسایی ولت، تاوانی په یوه ست به سیسته می کومه لایه تی و تابوری و بانکی... هتد). هه موو ئه و تاوانانه به شیوه کی راسته وخو په یوه ندیان به بوون و بهرده وای سهره وری خاک و نه ته وه وه هیه. له گه ل پیشکه و تنه کانی دهو له ت و کومه لگه تاوانی تریش سهریانه لدا، که راسته خو په یوه ندی و کاریگه رییان به سهر ئاسایش و سه قامگیری یاسایی، سیاسی و کومه لایه تی و ژیانی هاوولتیا نه وه هیه. بویه دهو له ت و دامه زراوه کانی، بو بهرز راگرتنی توانا کانیان له دایینکردنی ئاسایش و بهرده وای خویان، چ له ناوه خو ی ولت یا خود له پاراستنی هاوسه نگی و ریژداریان له په یوه ندیبه ئیو ده و له تیه کاند؛ ئه رکیانه ریکاری سزایی ئه و توو بگریته بهر بو بهرهنکار بونه وه یان، که له توئیژینه وه که ماندا تیشکیان ده خه ینه سهر.

پرسې پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی له ده قه ده ستوری به کان و یاسا سزاییه کاند جهخت له پاراستنی کراوه ته وه، به و مانایه ی پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی بنچینه و هیژی ده ستوری وه رگرتوو و یاسادانه ریش له ریگه ی سیاستی یاسادانه وه ئه و تاوانانه ی ده ستیشان کردوون که به تاوانه کانی دژ به ئاسایشی نیشتمانی داده نرین. ئه و تاوانانه ش بو تاوانه کانی دژ به ئاسایشی نیشتمانی ناوه خو یی و ده ره کی پوئینکراون.

له م توئیژینه وه یه دا هه و له ده ین هه لوئستی هه ریه که له یاسادانه ری هه ری می کوردستان و عیراقی هاوته ریب له گه ل سیاستی یاسادانانیان له یاسای سزادانی ژماره ۱۱۱۱ ی سالی ۱۹۶۹ و یاسای تایهت به بهرهنکار بونه وهی تیرور له هه ری می کوردستان به ژماره ۳ ی سالی ۲۰۰۶ وه کو سه رچاوه ی یاسایی بو ده سته به ری پاراستنی ئاسایش بخه ینه روو. گرنگی توئیژینه وه.

ئهم توئیژینه وه یه وه ک هه ولیکی ئه کادیمی، به شدار ده ییت له پیشخستنی بواری سیاستی تاوانی و ئاسایشی نیشتمانی. ههروه ها له پانتایی ره هه ند و تایه تمه نه کانی سیاستی تاوانی به که لین و که موکورتی یاسایی له عیراق و هه ری می کوردستان پر ده کاته وه، به تایه تیش که توئیژینه وه که به زمانی کوردی دنوووسریت و ده توانریت وه ک سه رچاوه یه کی مه عریفی و ئه کادیمی سوو ده بخش ییت.

گرنگی ناویشانی توئیژینه وه، له پرووی تیوری به وه چه مکی سیاستی تاوانی وه ک چه مکی هزری ئیو فله سفه ی یاسا ده خاته بهر باس و شو قه کردنه وه، ههروه ها روئی له پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی ده خاته پروو، ئه مه جگه له شیکردنه وهی مه ترسیدارترین تاوانی په یوه ندیدار به ئاسایشی نیشتمانی که تاوانی تیروره. له روانگی پراکتیکی به وه، توئیژینه وه که ئه زمونی یاسادانه ری هه ریه که له عیراق و هه ری می کوردستان گه نگه شه ده کات له بهرهنکار بونه وهی تاوانه کانی دژ به ئاسایشی نیشتمانی و که موکورتیه کان به رچاوه ده خات.

کیشی توئیژینه وه

ئاسایشی نیشتمانی، یه کیکه له پرسه هه ستیار و گرنگیه کانی په یوه ندیدار به سیسته م و پرؤسه ی حوکمرانی و پاراستنی ژیان و که رامهت و بهرزه وه ندیبه کانی تا که کانی کومه لگه. گه شه سهندنی خیرای کومه لگه و سهره لدان تاوانی نوئ و نا کارایی یاساکان له چاره سهری گرفته کان و پروو به رو بونه وهی تاوانه کان، کیشیه کی هه ستیپکراوه. له روانگی به کیتروه وه، جیاوازی سیاستی تاوانی هه ری می کوردستان و حکومه تی فیدرال له بهرهنکار بوونه وهی تاوانه کانی دژ به ئاسایشی نیشتمانی، یاسادانه ری هه ری می کوردستانی هاندا به هه لپه ساردنی کومه لیک مادده ی یاسای سزادانی عیراقی په یوه ست به ئاسایشی گشتی و ئاسایشی نیشتمانی. ئه مه ش گریمانه ی سهره لدان کیشیه کی یاسایی و له هه مان کاتدا

گرفت و بوشاییه کی یاسایی بۆ ناساندن و چونیه تی بهرهنکاربۆنهوهی تاوانهکانی دژ به ئاسایشی نیشتمانی له ههریمی کوردستان دههینتتهکایهوه.

لهم تووژینهوهیهدا، ههولدههین وهلام بۆ ئەم پرسیارانهی خوارهوه بدوزینهوه:-

- 1- مه بهست له سیاسهتی تاوانیی (Criminal policy) چیه؟ گرنکترین تایه تمه ندیه کانی چین؟
- 2- مه بهست له چه مکی ئاسایشی نیشتمانی چیه؟ پیکهاته کانی ئاسایشی نیشتمانی و ره هه نده کانی کامانه ن؟ فۆرم و شیوه کانی ئاسایشی نیشتمانی ناوه خوویی و دهره کی کامانه ن و پتوه ری جیاکاریان له چیدایه؟
- 3- سیاسهتی یاسادانانی سزایی چ رۆلکی هه یه له پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی؟
- 4- ئایا ههریمی کوردستان چ ریکاریکی یاسایی ده گریتته بهر بۆ پاراستنی ئاسایشی خوئی؟

سنوری تووژینهوه

سنور و چوارچیوهی ئەم تووژینهوهیه ته نهها پرسی سیاسهتی تاوانیی بو پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی له یاسای سزادانی عیراقی ژماره 111 ی سالی 1969 ی هه موارکرا و یاساکانی په یوهست به ئاسایشی نیشتمانی له ههریمی کوردستانه.

میتودی تووژینهوه

ئهو تووژینهوهیه له بنه پرتدا، تووژینهوهیه کی شروقه کاریه Analytical method، بۆ شیکردنه وه و شروقه کردنی دیدگا و روانینه هزری و دهقه یاساییه کان. میتودی شیکاری که یه کیکه له میتوده گرنکه کانی لیکوئینه وهی یاسایی، و له ریکه یه وه ده توانریت که لین و که موکورتیه یاساییه کان بدوژیتته وه، بویه لهم تووژینه وهیه دا، رۆلی سیاسهتی یاسادانان و کاریگه ریه که ی له سه ر پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی له سیسته می یاسایی عیراق و ههریمی کوردستان شیده کریتته وه.

پلانی تووژینهوه

به شیوه یه کی گشتی، ئەم تووژینه وهیه دابه شکراوه بۆ دوو باسی سه ره کی و پیتشه کی، له باسی یه که مدا ناساندنیک بۆ سیاسهتی تاوانیی و ئاسایشی نیشتمانی؛ پیناسه و ره هه نده کانیان شروقه ده که ین. له باسی دووه مدا سیاسهتی تاوانیی ههریمی کوردستان له روه رووبونه وهی تاوانه کانی دژ به ئاسایشی نیشتمانی ده خه ینه بهر باس و لیکوئینه وه.

1. ناساندنی سیاسهتی تاوانیی و ئاسایشی نیشتمانی

تاوان دیاردهیه کی دیرینی کۆمه لگه ی مروفا یه تیه، هه ر له گه ل دروستبوونی کۆمه لگه دا سه ریه لداوه. بهرهنکاربوونه وهی تاوان ئه رکی کۆمه لگه و ده ولته، له پیناو نه هیتتنی مه ترسی تاوانیی له سه ر ئاسایش و سه قامگیری تاک و کۆمه لگه. به مه بهستی خستنه رووی سیاسهتی تاوانیی، لهم باسه دا و له دوو ته وه ری جیاوازا؛ گفتوگو له به ره ی سیاسهتی تاوانیی وه ک ئامرازی سه ره کی له دا یینکردنی ئاسایشی نیشتمانی ده که ین. له ته وه ری یه که مدا چه مکی سیاسهتی تاوانیی و له ته وه ری دووه مدا چه مکی ئاسایشی نیشتمانی ده خه ینه روو.

1.1. چه مکی سیاسهتی تاوانیی

بیروکه ی سیاسهتی تاوانیی ده گه ریتته وه بۆ تیزه کانی بیرمندی ئەلمانی فیورباخ¹ و دواتر زوربه ی بواره کانی مه عریفه ی په یوه ندیدار به بهرهنکاربوونه وهی تاوانی گرتته وه. مه بهست له سیاسهتی تاوانیی، بریتیه له سیاسهتیکی گشتگیر له سه ر بنه مای فه لسه فه ی سزایی له چوارچیوهی سیاسهتی یاسادانانی تاوانیی و ئەو ستراتیژیانه ی که

¹ - فیورباخ: فه یله سوف و زانای کومه لئاسی ئەلمانی بوو و له سالانی 1804-1872 ژیاوه، له فه لسه فه ی لاهوت خویندو یه تی و براوانامه ی دکتورای له زانکوی ئرلانگن به ده سه تته یناوه، پروانه جورج طراییشی: معجم الفلاسفة، طبعه ثالته، دار الطلیعه، بیروت، 2006، لا 492.

دهولت جيبه جيبان دهكات وهك نهركيكي خوي بو بهرپرچدانهوهي دياردهي تاوان؛ كه دهوهستتته سهر ميتودي جوراوجور وهكو؛ بارودوخي تاوان، مهعريفه قولي پهيوهست به هوكار، پالنه، نامراز و ناسهوازي تاوان¹. لهر تهوهردها و له دوو لقي جيادا، پيناسهي سياسهتي تاواني و تايهتهدنديهكاني سياسهتي تاواني دهخهينهروو.

1.1.1. پيناسهي سياسهتي تاواني

بو دهولت سياسهتي تاواني بنچينهيهكي زانستي ياساييه؛ كه نامانجي بهرهنكاربوونهوهي دياردهي تاوانه. له ههمان كاتدا؛ وابهستهيه به سيستهمي حوكمراني له ولاتدا. ههرويه شه چهندين پيناسهي جياوازي بوكراره كه ليرهدا نامازه به ههنديكيان دهكهين.

نهگه رچي سهرهتاي پيناسهكردي سياسهتي تاواني دهگهريتهوه بو (فيورباخ)ي نهلماي كه "بهرهنگاربونهوهي تاوان به نامانجي سياسهتي تاواني وينادهكات"، كه مهبهست لبي كوملتيك نامرازه كه دهكريت له لايهن ياسادانهروهه بگيريتهبههري ياخود پيشنيابكرين له كات و ولاتيكي دياريكراودا و له پيناو بهرهنگاربونهوهي تاوان. له ههمان كاتدا؛ بيرمهندي نهرويحي ناندinas له سهر ههمان بروايه، كه سياسهتي تاواني بريتيه له دارشتني سياسهتي ريكارهكاني كوملته دزي تاوان².

له روانگهيهكي ديكهوه بيرمهندي فهرهنسي (مارك نانسلي) پيناسهي سياسهتي تاواني دهخاتهروو بهوهي كه "نامانج له سياسهتي تاواني گهيشته به باشترين فورم و بنه ماي ياسايي و ناراستهكردي ههريهكه له ياسادانهري كه ياسا دهردهكات و دادوهه كه جيبه جيبه كات و دامه زراوهي سزايي كه راسپيردراوه به جيبه جيبه كرندي برياري دادوهه³". ههروهه (فون ليست) به ههمان ناراسته ديدگاي دهخاتهروو بهوهي "سياسهتي تاواني ناستي ياسايي كاريكراو ديار دهكات و چيهتي ياساكه روون دهكاتهوه" ههروهه له ديدوي (ميرل) دا "تهوه سياسهتي تاوانييه باشترين چاره سهرري چاوهروانكارو بو كيشه جياوازي بابتهتي و شپوهي به ريگه لوزيكي ريكدخات كه دياردهي تاواني بهرجهسته بيان دهكات"⁴. بيرمهندي ياساي تاواني گارو (GARO) فهرهنسي سياسهتي تاواني به "هونهري ناراستهكردي ياسادانهري بو چاره سهرري دياردهي تاواني له كوملته دا ناودهبات"⁵.

له سهر بنه ماي خوئندهوه بو نهو چوارچيوه و سنورهه كه پيناسهكاني سهرهوه بو سياسهتي تاواني ديار دهكهن؛ دهتاوتين بلين كه نابيت سياسهتي تاواني تهنها له ههنديك بنه ماي گشتي كوته بند بكرت كه ياسادانهري له ههر سي ههنگاوي بهتاواندانان، سزادان و ريگريكردي (التجريم، العقاب، المنع) بهرجهسته بيان دهكات، بهلكوو دهبيت نهركي پاراستني مروف و كوملته و و نامانجه (سياسي، كوملايهتي، نابوري) ييهكاني دهولته تيش بههههند وهريكرت.

له روانگهيهوه؛ واباشه پيناسهي سياسهتي تاواني له بواري ناسايشي نيشتماني بكرت به "نهو ريكارو نامرازانهن كه ياسادانهري سوديان ليوه رده گريت بو دارشتني ياساي سزادان له پيناو جيبه جيبه كرندي سياسهتي دهولت يان سيستهمي حوكمراني له بهتاواندانان و سه پاندي سزا و جيبه جيبه كرندي برياري دادوهه به سهر ههر كرداريكي تاواني كه هه ره شه بيت بو سهر ناسايشي تاك و خوشگوزهراني و ماف و نازاديهكاني و ناسايشي گشتي و سه قامگيري ولات و دامه زراوه گشتيه نيشتمانيهكان.

¹ Jean-Paul Jean: La conception de la politique criminelle, Les Cahiers de la Justice 2022/2 (N° 2), p 13.

² د. احمد فتحي سرور: اصول السياسة الجنائية، دار الفكر، الجامعي، سنة 1972، ص 13.

³ د. اكرم نشأت إبراهيم: السياسة الجنائية، دار الثقافة للنشر والتوزيع، سنة 2011، ص 14.

⁴ د. محمد عبداللطيف فرج: السياسة الجنائية المعاصرة وإتجاهات تطوير القانون الجنائي ودعم التعاون الدولي، القاهرة 2013، ص 14.

⁵ د. عبدالرحيم صدقي: موسوعة صدقي في القانون الجنائي، دور الفلسفة و السياسة الجنائية في تطوير القانون الجنائي، مجلد الخامس عشر، ص 263.

1.1.2. تايه تمه ندييه كاني سياسه تي تاواني

له ژير روشنايي ټو پيئاسه جياوازانهي سهره وهدا، دهرده كه وپت كه سياسه تي تاواني چهند تايه تمه ندييه كي ههيه؛ كه مه به ست و ئامانجه كاني دهرده خات له سياسه تي روبرو ووبونه وهي دياردهي تاواني و سه پانندن و بريارداني سزا و جيبه جيكردني، كه برتيني له:

1.1.2.1. سياسه تي تاواني ئامانجه داره:

سياسه تي تاواني سهره راي ټه وهي كه مه به ستيه تي ئامانجه كاني له بواره كاني به تاواندانان، سزادان و ريگر يكردن به ديپه پندرين، له گهل ټه وهشدا ئامانجي زانستيشي ههيه له پيئانو به ره و پيشبردني ياساي سزادان له ريگه ي هانداني ياسادانه له داناني ياسا و ديار يكردن ټه و بنه ما و پرنسيپانه ي كه سياسه تي تاواني له پيئانو ډا داده ر ژير پت. ههروه ها ئاراسته كردني دادوهر له كاتي جيبه جيكردني ياسا و برياردان و لايه ني كارگيري فه رمانگه سزاييه كان له كاتي جيبه جيكردني برياره دادوهر ييه كان به جور يك كه بپته هوي به ديپه پتاني ئامانجه كاني ياسادانه ر كه له لايه ك نه هپشتني دياردهي تاوان و له لايه كه يتره وه چا ككردني ره فتاري توانكاره. سياسه تي تاواني هاوشان له گهل پيشخستني ياساداناندا؛ كار بو به ره و پيشبردني بوا ري رافه ي ده قي ياساي ده كات له ريگه ي دادگا و زاناياني بوا ري ياسا، له بهر ټه وهي رافه كردني ياسا ده پت به شيك پت له گور انكار ييه كاني ژياني كومه لگه و ياساي.¹

1.1.2.2. سياسه تي تاواني ريژه ييه

ده ولت يا خود ده سلات له كاتي دارشتني سياسه تي تاوانيدا؛ ناچاره په چاوي بارودوخي سروشتي مروبي، كومه لاييه تي، سياسي، ئابوري و بارودوخي له ناكاو و پيوستني ده سته به ري ئاسايشي نيشتيماني كومه لگه ي خو ي بكات، چونكه تاوان ديارده يه كي كومه لايه تي تايه ته به كومه لگه يه كي ديار يكراو كه جياوازه له دوخ و سروشتي كومه لايه تي كومه لگه يه كتير، ههروه ها ريكار و ئامرازه كاني روبرو ووبونه وپيشي له ده ولت يتي بو ده ولت يتي ديكه جياوازه. كه وا ته دارشتني سياسه تي تاواني كه كرداري تاواني ديارده كات يا خود هه ولي ريگري ليكردن ده دات و سزاي گونجاوي بو ده ستنيشان ده كات، كار يگه ره به كومه لگه و دوخه كومه لاييه تيه كه ي.² هه ر ده ولت يتي سياسه تي تاواني گونجاو به بارودوخي كومه لايه تي خو ي داده ر ژير پت، بو يه ده كر يت بگوتري ت كه سياسه تي تاواني تايه تمه ندي ريژه يي هه يه و په ها ني. به برواي ټيمه؛ له گهل ټه وهي كه سياسه تي تاواني له رووي بابته و ئاراسته و بارودوخي كومه لگه ريژه ييه، ټه وا له رووي كاتيشه وه ريژه ييه و له ولاتيكي ديار يكراودا به پي كات و بارودوخه وه جياوازه، بو نمونه؛ سياسه تي تاواني ده ولت له كات و بارودوخي له ناكاو و ريزپه ري وه ك كار ه سات و شه ردا جياوازه وه ك له كاتي ئاسايدا.

1.1.2.3. تايه تمه ندي سياسي سياسه تي تاواني:

سياسه تي تاواني كار يگه ره به سياسه تي گشتي، روانگه سياسييه كاني ده ولت و سه قامگيرييه كه ي له كاتي خو كمرانيدا، جياوازه ده پت ټه گه ر سيسته مه كه ي ديموكراسي يا خود ديكتاتوري پت. به وا تايه كي ديكه، سيسته مي سياسي په پره وكراو له ولتدا، كار يگه ري به سه ر سياسه تي تاوانييه وه هه يه. بووني په يوه ندييه كي توندوتول له نيوان سياسه تي گشتي ده ولت و سياسه تي تاواني، كارده كاته سه ر چو نيه تي مامه له كردني ده ولت و دام و ده زگا كاني له گهل ديارده ي تاواني و به ديپه پتاني ئامانجه كاني سياسه تي تاواني به ئاراسته ي ده سته به ري سه قامگيري سياسي و ئاسايشي نيشتيماني. له لايه كيتروه؛ سياسه تي ده ولت بو سه ره ده ريكردن له گهل ټه و تاوان و سه ريچيه ياسا يانه ي كه راسته وخو ده بنه هه ره شه

¹ د. احمد فتحي سرور: اصول السياسة الجنائية، دار النهضة العربية، سنة 1972، ص 32-33.

² د. اسامه صلاح محمد بهاء الدين: مكانة الإصلاح وإعادة التأهيل في السياسة الجنائية المعاصرة، مجلة الدراسات العليا جامعة النيلين، مجلد 4، العدد 16، سنة 2016، ص 12.

بۆ سەر ئاسایشی نیشتمانی و سیستمه گشتیه که ی، ههروهها پهرچه کرداره که ی له رینگکردن و روبه روبونه و بیان، ده که ویتنه سهر روانگی ده ولت بۆ چاره سهری کیشه کانی کۆمه لگه که ی و جیاوازه به جیاوازی کۆمه لگه کان.¹

1.1.2.4. سیاستی تاوانی له پیشکوتنی بهرده وامدایه:

سیاسهتی تاوانی تایه تمه ندی پیشکوتنخوازانه ی هه یه و توانای خوگونجاندنی له گه ل کیشه و گورانکاریه کانی کۆمه لگه و سیستمی سیاسی و هه لبژارده سیاسییه کانی ده ولت هه یه². ئەمهش مانای ئەوه ده که یه یت که سیاسهتی تاوانی ده یت توانای خوگونجاندنی له گه ل هه موو گورانکاریه کانی سیاسی، ئابوری، کۆمه لایه تی و پیشکوتنه ته کنه لوژیه کان هه یت، هاوتهریب له گه ل ئەو هه موو ته کنیک و ریکاره تاوانیانه ی که به گویره ی کات جوړ و شیوازی ئەجامدانیان ده گوړیت، چونکه تاوان و پالنه ره تاوانیه کان به گویره ی شوین و کات له گوړاندان.

1.1.2.5. سیاستی تاوانی خاوهن میتودیکی زانستییه:

سیاسهتی تاوانی پیوه ر و میتودی زانستی هه یه، ئەم پیوه رانه ش پشت به کۆمه لیک بنه مای زانستی یاسایی ده به ستیت که هه لده ستن به ده ستنیشانکردنی پالنه ر، فاکته ر و هوکاره کانی په یوه ندی نیوان نامرازی پینشیا کرکو و ئەو نامانجه ی که مه به ستیه تی به ییتته دی. وه کچو ن پیشکوتنی زانستیانه ی یاسای دانراو له گشت قوناغه کانی تاکو جیه جیکردنیشی له ئەرکه سه ره کییه کانی سیاسهتی تاوانییه، به هه مان ئاست گرنگیدان به بواره کانی فیه ی و دادوه ری جی بایه خ ده بن.³

1.2. چه مکی ئاسایشی نیشتمانی

چه مکی ئاسایشی نیشتمانی له یاسا و توژی نه وه کاندایا به چه مکی ئاسایشی حکومه ت، ده ولت و نه ته وه ش ها تووه، له م ته وه رده ئیمه به چه مکی ئاسایشی نیشتمانی وه ریده گرین، چونکه له دیدی ئیمه دا ئەم چه مکه فراوانترو گشتگیرتره، ههروه کچون یاسادانه ری ده ستووری له ماده دی ۱۱۰ی ده ستوری عیراقی سالی ۲۰۰۵ دا چه مکی ئاسایشی نیشتمانی به کاره یتاوه.

1.2.1. پیناسه ی ئاسایشی نیشتمانی

تاوه کو ئیستا ئەو پیناسانه ی که بۆ ئاسایشی نیشتمانی کراون؛ ویکچونیک زوریان هه یه له گه ل ئەو پیناسانه ی که بۆ چه مکه کانی وه ک؛ ئاسایشی نه ته وه یی و ئاسایشی ده ولت کراون، هه ندیک توژی نه ره له پیناسه ی ئاسایشی نیشتمانی ناوه ده خه نه روو که توانای ده ولته له سه ر پاراستنی زهوی و سامان و به رزه وه ندییه کانی له مه ترسییه ده ره کی و ناوه خوویه کان. ههروه ها وای ده بینن که به کاره ی تانی چه مکی ئاسایشی نیشتمانی بۆ گوزارشتکردنه له کۆمه لیک سیاسه ت که له پیناو گه ره تیکردنی سه لامه تی ده ولت و به رگریکردن له ده سته وه ته کانی له به رانه ر دوژمانی ده ره کی و ناوخوی ده گیرینه به ر⁴. به پروای ئیمه ئەم تیگه یشتنه تاراده یه کی زوړ راسته، به لأم پیشکوتنه به رده وامه کانی مه عریفه ی سیاسه ت

¹ د. أحمد فتحي سرور: المشكلات المعاصرة للسياسة الجنائية، مجلة القانون و الاقتصاد للبحوث القانونية و الاقتصادية، جامعة القاهرة كلية الحقوق، العدد خاص، ص ۴۰۰-۴۰۱.

² د. محمد عبداللطيف فرج: السياسة الجنائية المعاصرة و اتجاهات تطوير القانون الجنائي ودعم التعاون الدولي، القاهرة ۲۰۱۳، ص ۲۷.

³ د. أحمد فتحي سرور: أصول السياسة الجنائية، دار النهضة العربية، ۱۹۷۲، ص ۳۵-۳۶.

⁴ - نور علي صكب: الامن الوطني العراقي في ظل الاختراق السبيرياني (أمن المعلومات)، مجلد كلية قانون و علوم السياسي، سنة ۲۰۲۱، ص ۴.

و کاریگه‌ری جیهانگه‌رابی و ته‌کنه‌لوژیا و فراوانبوونی کاریگه‌ری توره نیوده‌وله‌تییه‌کان له‌سه‌ر ولاتان و هاوولاتیان و پیدایستییه‌کانیان، ده‌خوازیت که ده‌وله‌ت به‌رده‌وام و زیاتر داکۆکی له مافی خۆی و هاوولاتیانی بکات به‌بوونی ئاسایش و ژیاڤیگی شکۆمه‌ندانه.

به‌سه‌رنجدان له یاسای سزادانی عیراق¹ و روسیا²؛ دهرده‌که‌وێت که به ئاسایشی ده‌وله‌ت وه‌ریگرتوو، به‌لام یاسادانه‌ری میسری به ئاسایشی حکومه‌ت³. زانایانی بوا‌ری یاسا و سیاسه‌ت پیناسه‌ی ئاسایشی ده‌وله‌تیان له‌و ماده‌ی یاسایانه هه‌لینجاوه که تاوانه‌کانی دژی ئاسایشی ده‌وله‌تیان تیدا ده‌فتوسکراوه، هه‌ر بۆیه‌شه زۆرجار سیمای ئاسایشی ده‌وله‌تیان له پیناسه‌ی تاوانه‌کانی دژی ئاسایشی ده‌وله‌ت ویناکردوو. له پیناسه‌ی تاوانه‌کانی دژی ئاسایشی دهره‌کی ده‌وله‌ت (د. ابراهیم اللیبیدی) ده‌لێت "ئه‌و تاوانانه‌ن که ده‌ستدریژی یاخود زیان یانیش پێشیلکراین بۆ سه‌ر سه‌ربه‌خۆیی ولات یان به‌رژه‌وه‌ندییه نه‌ته‌وه‌کانی" دیارتیرینی ئه‌و تاوانانه‌ش به تاوانی شوڤاری و هه‌والگری و پێشیلکردنی نه‌تییه‌کانی به‌رگری داده‌نیت"⁴. هه‌روه‌ها پیناسه‌ی تاوانه‌کانی ئاسایشی ناوه‌خۆی ده‌وله‌ت ده‌کات به "ئه‌و تاوانانه‌ن که له دژی سیسته‌می ناوه‌خۆیی ده‌وله‌ت و پێشیلکردنی ئاسایش و سه‌قامگیریه‌که‌ی ئه‌نجامده‌درین"⁵.

یه‌کیکتر له‌و چه‌مکانه که ویکچون یان هه‌مان به‌کاره‌یتانی ئاسایشی ئیشتیمانیی بۆ کراوه، بریتیه له چه‌مکی ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی، له فیهقی پروژتاواییدا؛ پیناسه‌ی ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی به چه‌ند جۆریک کراوه و له‌وانه ئینسکلوییدیای نیوده‌وله‌تی بۆ زانسته کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه "ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی- بریتیه له توانای ده‌وله‌ت بۆ پاراستنی به‌ها ناوه‌خۆیه‌کانی له مه‌ترسییه دهره‌کییه‌کان" هه‌روه‌ها ئینسکلوییدیای به‌ریتانی پیناسه‌ی ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی ده‌کات "به پاراستنی ده‌وله‌ت له ملکه‌چبوون به هیزه دهره‌کییه‌کان ده‌کات"⁶.

به پێچه‌وانه‌وه، فیهقی عه‌ره‌بی؛ زیاتر به لای ئاسایشی سه‌ربازیدا ده‌روات، ئه‌مه‌ش به هۆی کاریگه‌ربوونی یاسا به دیدگای ده‌سه‌لات و رژیمی سیاسی و ئامانجه‌کانی، هه‌ندیک پیناسه بۆ ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی کراون له‌وانه:- "ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی بریتیه له سه‌لامه‌تی خاکی ده‌وله‌ت و سه‌ربه‌خۆیه سیاسییه‌که‌ی" هه‌روه‌ها پیناسه‌کراوه به "پاراستنی کیانی

the college of law and political science journal, 2021, Volume 20-8, Issue 11, Pages 13-39.
<https://www.iasj.net/iasj/journal/314/issues>.

¹ - یاسای سزادانی عیراقی ژماره ۱۱۱ی سالی ۱۹۶۹، له کتابی دووهم تاوانه‌کانی زیانبه‌خش به به‌رژه‌وه‌ندی گشتی، ده‌روازی دووهم تاوانه‌کانی پێشیلکردنی ئاسایشی ده‌وله‌ت له دیوی دهره‌وه له ماده‌ی ۱۵۶ - ۱۸۹. هه‌روه‌ها له ده‌روازه‌ی دووهم تاوانه‌کانی پێشیلکردنی ئاسایشی ده‌وله‌ت له دیوی ناوه‌وه له ماده‌کانی ۱۹۰-۲۲۲ باسده‌کات.

² - یاسای تاوانی روسیای فیدرال ژماره ۶۳ یاسای فیدرالی سالی ۱۹۹۶ هه‌مواری ته‌موزی سالی ۲۰۲۳، به‌شی ده‌یه‌م، تاوانه‌کانی دژی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌ت، ده‌روازه‌ی ۲۹ تاوانه‌کانی دژی بنه‌ما ده‌ستوریه‌کان و گه‌شه و ئاسایشی ده‌وله‌ت باسده‌کات.

³ - یاسای سزادانی میسری، ژماره ۵۸ سالی ۱۹۳۷ هه‌مواری سالی په‌رتوکی دووهم تاوانه‌کان و که‌تی زیانبه‌خش به به‌رژه‌وه‌ندی گشتی و دیاریکردنی سزاکانی، ده‌روازه‌ی یه‌که‌م و دووهم تاوانه‌کان و که‌تی زیانبه‌خش به حکومه‌ت له دیوی دهره‌وه و ناوه‌وه‌دا باسده‌کات. هه‌روه‌ها پروانه فاطمه سعید علی العاصمی: المواجهه الجنائیه والأمنیه للجرائم الماسه ب‌من الدوله الداخليه عبر شبکة الإنترنت، مجلة القانونیه متخصصه فی الدراسات والبحوث القانونیه، issn: 2537-0758، ص ۷۴۸.

⁴ - إبراهیم محمود اللیبیدی، الحماية الجنائیه لأمن الدوله، دار الکتب القانونیه و دار شتات للنشر والبرمجیات، مصر المحله الکبری، سنة ۲۰۱۰، ص ۶۷-۶۸.

⁵ - هه‌مان سه‌رچاوه ص ۷۴.

⁶ - إبراهیم محمود اللیبیدی، الحماية الجنائیه لأمن الدوله، دار الکتب القانونیه و دار شتات للنشر والبرمجیات- مصر - المحله الکبری، سنة ۲۰۱۰، ص ۷۷.

دهولت له مهترسيه دهره کی و ناوه خوویه کان و دهسته بهری بهرزه وهندیه کان و هیتانه کایه ی بارودوختیکی له بار بۆ به دهسته نینانی ئامانجه نه ته وه ییه کان¹.

بهر پتوره، ئاسایشی نیشتمانی چوارچۆیه کی فراوانتری له ئاسایشی دهولت و نه ته وه یی هیه، چونکه له تهک پاراستنی ئاسایش و سهروه ری کیانی دهولت و سیسته می یاسایی و ده ستوری و حوکمرانییه که ی؛ کار بۆ یه کیتی نه ته وه یی و نیشتمانی و تافرانندی ههستی نیشتمانه پهره وه ری و خو به هاوالاتی زانین لای تاک دهکات که پیشخستنی نیشتمانه که ی جگه له ئه رک بپتته سه رچاوه ی شانازییه که ی به دهولت و هیز و توانای ولاته که ی له هه موو بواره کاندا له به رانه ر ولتانیتر و له ئاستی په یوه ندییه ئیوده وه لته ییه کاندا. که واته ئاسایشی نیشتمانی بهر له وه ی ئاسایشی دهولت و نه ته وه ییت، ئاسایشی تاک و کۆمه لگه یه؛ وه کو پتکه پته نه ری سه ره کی و مه رچی هه بوونی دهولت و نه ته وه.

بهرمه بنای ته وه ی که باسکرا، ده توانین بلتین که ئاسایشی نیشتمانی؛ بریتیه له وه ستراتیژه سیاسی و یاسایی و ئابوری و کۆمه لایه تی و سه ربازیانه ی که دهولت له هه ردوو ئاستی ئیوده وه لته تی و نیشتمانی پهیره یان دهکات بۆ فه راهه مکردنی ئاسایش و دادپه ره وه ری و یه کسانی و گه شه سه ندن و خوشگوزهرانی له ولتدا؛ به مه به سستی بهرودان به هه سستی نیشتمانه پهره وه ری و هاوولاتیووون که ده بنه مایه ی شانازی تاک به دهولت و نیشتمانه که ی.

1.2.2. ره هه نده کانی ئاسایشی نیشتمانی

ئاسایشی نیشتمانی وه کو زوربه ی چه مکه سیاسی و یاساییه کان له گورانی بهر ده وه امی ره هه ند و کاریگه ریه کانیایه، پتویستی دهولت و کۆمه لگه به ئاسایش و ایکردوه که ئه م چه مکه سایه ی بکه و پته سه ر زۆره ی بواره کانی ژبانی سیاسی و کۆمه لایه تی و ئابوری و ژینگه یی و په ره ره وه یی و ته ندروستی و خوراک و ته کنه لوجیا و زانباری و هتد، هه ربۆیه شه له پتیکه وتنی بهر ده وه امدا به. به هوی فره ره هه ندی ئاسایشی نیشتمانییه وه پتویست دهکات لیره دا هه ندیکیان بخه ی نه روو.

1.2.2.1. ره هه ندی سیاسی ئاسایشی نیشتمانی

ئاسایشی نیشتمانی مانا و ره هه ندی سیاسیی هیه، که په یوه سته به سیسته می سیاسی، ده ستوری و یاسایی دهولت و پاراستنی سه ره وه ری، که سایه تی، بهرزه وه ندی و دویاییه که ی. پاراستنی په یوه ندییه سیاسی و دیپلوماسی و نه پنی و پلانه ستراتیژییه کانی دهولت به ئاسایشی سیاسی و سه قامگیریه که ی دینه هه ژمار.² ره هه ندی سیاسی ئاسایشی رولتیکی کارا له دا بین کردنی ئاسایشی نیشتمانییدا ده گیرئ. له ئاستی ناوه خو ییدا؛ جوړ و چونه تی سیسته می سیاسی و به شداریکردن و نه کردنی دیموکراسیانه ی هاوولاتیان له پروسه و کایه ی سیاسی و ده ستاو ده ستکردنی ده سه لات، راده ی ئازادی راده برین کار ده کاته سه ر سه قامگیری و ئاسایشی نیشتمانی. هه ره وه ها له دیوی ده ره وه شدا، جوړ و ئاستی په یوه ندی دیپلوماسی و دوستانه و دوژمنکارانه له گه ل ولتاندا پیگه ی هیز و لاوازی ئاسایشی نیشتمانی ولت دیاریده کات.³

له سه رئه م بنه مایه، ده توانین پتاسه ی ئاسایشی نیشتمانی له ره هه ندی سیاسیی وه بکه ی که بریتیه له پاراستنی سیسته می سیاسی و ده ستوری و داموده رگانی دهولت له هه ر ده سترژی و پتیکه ی که ژبانی سیاسی و ده ستاو ده ستکردنی دیموکراسیانه ی ده سه لات بخاته بهر مه ترسی.

1 - هه مان سه رچاوه ل ۷۸.

2 - د. علی عباس مراد: الامن والامن القومي مقاربات النظرية، ابن النديم للنشر والتوزيع، و دار الروافد الثقافية- ناشرون- لبنان، بیروت، ۲۰۱۷، ص ۴۴-۴۵.

3 - د. أماني محمد شريف عبدالسلام: دور التعليم الجامعي في الحفاظ على مقومات الأمن القومي المصري، كلية التربية جامعة أسيوط، المجلة العلمية، المجلد ۳۴، العدد ۱۰، سنة ۲۰۱۸، ص ۱۷.

1.2.2.2. رةههندی سهربازی ئاسایشی نیشتمانی

رہہندی سهربازی ئاسایشی نیشتمانی رگ و ریشہیہ کی قولی میژوی ہہیہ، کہ دهگہریتہوہ بو شارستانیہ تہ کونہکان. به شیوہیہ کی سهرہکی ئاسایشی نیشتمانی به مانا کلاسیکیہ کی وهک بهرگری سهربازی له روبهرووبونہوہی ہہرہشہ سهربازیہکان سهیر دهکرا¹. ہہر له سهردہمانی کوندا، رہہندی سهربازی ئاسایشی نیشتمانی پشتی پتہستراوہ و یهکیک لهو سزایانہی کہ له سهردہمی رومانییہکان له دژی تاوانبار به تاوانی روبهرووبونہوہی سهربازی دژی دهولت دہردہچووہ بریتی بوو له سزای لیسہندہوہی ہاونیشتمانییوون، ئەمہش به مانای ئەوہ دیت کہ ئاسایشی نیشتمانی دہییت ہلقولوی ہستی نیشتمانیپروہی و ئینتیمای ہاوولاتی و ہاونیشتمانیان بیت به نیشتمانی و دہولتہتہکی². ہہر بویہ لہم سهردہمہشدا، بهرگری لهخوکردن و تہنانت ہانابردن بو شہر بو بہرہنگاربوونہوہی مہترسییہ چاوہروانکراوہکان؛ ولاتانی ناچارکردووہ برہو به پیشخستن و بلاوہپیگردنی چہک بدن و جہخت لهسہر بهرزکردنہوہی توانای سهربازی خویمان بکہنہوہ.

1.2.2.3. رةههندی کلتوری ئاسایشی نیشتمانی.

یہکیک لهو پرسانہی کہ جہی پاراستنی تاوانییہ له بابہتی ئاسایشی نیشتمانی؛ کلتوری نیشتمانیہ کہ کومہلیک بابہت لهخودہگریت و پاراستنیان رہنگدانہوہی نرینی لهسہر بہدیہاتی گیانی تہبابی و نیشتمانی ہہیہ لهوانہش (ٹایین، بہہا و داب و نریت، زمان).

لهسہر بنہمای ئەوہی کہ رہہندی کلتوری ئاسایشی نیشتمانی ہستی نیشتمانی و ہاوولاتیوون له ناو پیکہاتہکانی دہولتدا بہہیز دہکات؛ دہرفہتی لیکترازان و سهرہلڈانی ناکوکی و دہستپوہردانی ناوہخوپی و دہرہکی لهبار دہبات. بویہ لهسہر دہسولت و سیستہمی سیاسی پتویستہ بہو پہری تواناوہ پاریزگاری له بنہما کلتوریہکان بکات. زمان به سهرہکیتترین پیکہاتہ و کولہگہی کلتوری دادہنریت کہ دہییت له ولاتہ فرہنہتہوہکاندا دہولت گہرہنتی ریزگرتن له زمانہکانی ناو ولاتہکی بکات کہ له ہمانکاتدا خالی بہہیزی ناسنامہی کہسی و نیشتمانی و پیکہوہژیان و گہشہپیدانی بہردہوامہ. ہہروہا دین و بہہا کومہلایہتیہکان بہشیکن له ناسنامہی کلتوری کہ ہلقولوی میژووی ہاوبہشی پیکہاتہ نیشتمانیہکان و ئیستا و ٹایندہی پیکہاتہی کومہلایہتی کومہلگہکن و پاراستنیان دہییتہ فاکتہری بہدیہتتان و بہہیزکردنی کولہگہکانی ئاسایشی نیشتمانی³. پتویستہ دہولت له پیناو دہستہبہرکردنی ئاسایشی نیشتمانیہکی بہو پہری ہیز و تواناییہوہ روبهرووی تایفہگہری (Sectarianism) بیئتہوہ⁴.

1 - د. عادل عامر: العلاقة بين الأمن القومي و الديمقراطية في أوقات الأزمات، مدخل النظري، سنة ٢٠٢٠، ص ٣٣.

2 - إبراهيم محمود الليدي، الحماية الجنائية لأمن الدولة، دار الكتب القانونية و دار شتات للنشر والبرمجيات، مصر، المحلہ الکبری، سنة ٢٠١٠، ص ٣٥-٤٠.

3 - د. سلوی احمد میدان المفرجی و نہی عبدالخالق احمد الدوري: الامن الثقافي واثره على تعزيز السلم والامن الدوليين، مجلة كلية القانون للقانون و العلوم السياسية، الجلد ١١ عدد ٤١ العام ٢٠٢٢، ص ١٠-١٢.

4 - دین و مہزہبہ دینیہکان له ولاتیکی وکو عیراقدا ہہمیشہ بابہتی مملانی و شہر و تاشوب و تیکدانی ئاسایشی نیشتمانی بوون. و دابہشبوونہ تایفیہکان بونہتہ مایہی بہفیرودانی ہیز و وزہی نیشتمانی. مملانیہ تایفیہکانی عیراق دوای سالی ٢٠٠٣ گہیشتنہ نەوپہری توندی و پیکدادان و ہیرشکردنہ سہر سیمبولہ دینیہکان و شہری ناوہخوی کہ دوادر بوو بہ یهکیک له فاکتہرہ سہرہکیہکانی سہرہلڈان و گہشہسہندنی تیروور و گروپہ تیرووریستہکانی وکو داعش. بو زیاتر بروانہ:-

- Sectarianism and Humanitarian security;- Is acceptance in Iraq- Barah Mikail, Lisa Reilly and Raquel Vazquez Llorente, Issue 65 - Article 4, October 29, 2015- pp 13.

1.2.2.4. ربهه ندى نابورى ئاسايشى نيشتىمانى

ئاسايشى نيشتىمانى وئىناى گرنكىدانى دەولت دەكات بە پيشكەوتن و گەشەسەندن و خوشگوزەرانى ھاوونىشىتمانيان لە رىگەى داينكىردنى پيداويستىه كانى گەل. ھەرھەھا گەشەى نابورى ھاوكارى بەدېھتەننى بەرژەوھەندىيە سىياسىەكان و ئاسايشى دەولت دەكات. ربهه ندى نابورى ئاسايشى نيشتىمانى ھەول بۆ بەرزكردنەوھى داھاتى تاك دەدات لە رىگەى دەستەبەرى دەرفەتى كار، چونكە بيكارى بە ھۆكارىكى كارىگەرى سەرھەلدانى ناسەقامگىرى سىياسى و توندوتىژى دادەنرپت لە گشت كۆمەلگەكاندا.¹

دواى جەنگى جىھانى دووم گورپانكارى ريشەى لە تىگەبىشتن بۆ ھىز بەتايىھتى ھىزى سەربازى و پولىبىنى لە داينكىردنى ئاسايش ھاتوتەبوونەوھ. بارودوخى دواى شەپەكان، تىگەبىشتنى كۆمەلگەكانى لە ھىزى سەربازى و سىياسى گۆرى بۆ پەرەدان بە بوارى نابورى و كۆمەلەيەتى، چونكە پالەنر و ھوكارەكانى ھەلەشانەوھ و داھەشبوونى ھەندىك دەولتەى وەك يەكيتى سوڤىھت ئەوھى سەلماند كە فاكترى ھىزى نابورى و كۆمەلەيەتى و كلتورى گرنكى و كارىگەرىيان كەمتر نىھ لە ھىزى سەربازى و تەكنەلوژياكەى. لىرەوھە رەھەندەكانى ئاسايشى نيشتىمانى و فاكترەكانى ھىزى دەولت گورپانى ريشەى بە خويەوھى بىنى.²

2. ئاسايشى نيشتىمانى لە سىياسەتى تاوانى ھەريىمى كوردستاندا.

لەم باسەدا و لە دوو تەوھەردا، رىكارە ياسايەكانى پاراستنى ئاسايشى نيشتىمانى لە ژىر رۆشناى ياساى سزادانى عىراقى و ياساى بەرھەنگاربوونەوھى توقاندن (تيرۆر) لە ھەريىمى كوردستان دەخەينەروو.

2.1. ئاسايشى نيشتىمانى لە چوارچۆھى ياساى سزادانى عىراقى

ئاشكرايە كە سروشتى تاوانەكانى دژ بە ئاسايشى نيشتىمانى لە تاوانەكانى مەترسەن. تاوانى مەترسەش ئەو تاوانانەن كە دەرھەنجامى تاوانى بەدەستھاتوو لە كردارى تاوانىدا؛ تەنھا بە مەترسى خستەسەر بەرژەوھەندى پارىزراو بە ئەنجام دەكات، بەبى ئەوھى چاوەرپى گۆرپانكارى ماددى لە دۆخى ئىستەى بابەتى تاوانەكە بگريت.³ تاوانەكانى دژ بە ئاسايشى نيشتىمانى لە ياساى سزادانى عىراقى ژمارە ۱۱۱ سالى ۱۹۶۹ داھەشكاراون بو دوو جور تاوان كە لەم تەوھەردا و لە دوو خالدا باسيان دەكەين.

2.1.1. تاوانەكانى پەيوەست بە ئاسايشى نيشتىمانى دەرەكى.

بە گەرەنەوھ بو ياساى سزادانى عىراقى ژمارە ۱۱۱ سالى ۱۹۶۹، دەرەكەدووت كە ياسادانەرى عىراقى تاوانەكانى دژ بە ئاسايشى نيشتىمانى دەرەكى بەتاوانە ھەرە مەترسىدارەكان ھەژمار دەكات، كە ئەنجامدانى كردارى بەئەنقەستە دژ بە سەقامگىرى ولت و سەرورەى و يەكيتى و يەكپارچەيى نيشتىمان و گەلەكەى⁴، ھەرھەھا زيانگەياندنە بە بەرژەوھەندى و

¹ - د ھام محمد العزاوى: التنمىه المستدامة في ليبيا و اليات تعزيز الامن الوطني، المجلة العراقية للعلوم السياسية، السنة الثالثة، العدد 6، سنة 2022، ص 244.

² - ھایل عبد المولى طشطوش: الأمن الوطني وعناصر قوة الدولة في ظل النظام العالمي الجديد، دار الحامد للنشر و التوزيع، سنة 2012، ص 9-10.

³ - د. سمير عاليه: الوجيز في شرح الجرائم الواقعة على أمن الدولة، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزيع، بيروت، لبنان، سنة 1999، ص 56-57.

⁴ - د. سعد ابراهيم الاعظمي: في الجرائم الماسة بامن الدولة الخارجي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، سنة 2000، ص 9-17.

پینگه و په یوه نډیبه نږدو ده ولته کانی ده ولته له ناو کومه لگه کی نږدو ده ولته یی یاخود لاوازکردنی تواناکی له روبرو بونه وهی ده سترژی ولتیکتر بو سهر خاکه کی¹.

تاوانه کانی دژ به ناسایشی نیشتمانی له رووی کات و بابه ته وه دابه شی دوو جوړ ده کړین، په که م: نه و تاوانانه کی ده ولته دوچاری شهر و مه ترسیبه کانی ده کات و له کاتی ناشتیدا رووده ده. دووهم نه و تاوانانه کی له کاتی جهنگدا رووده ده و کارده که نه سهر توانای ده ولته له بهرگر یکردن له بهرزه وه نډیبه کانی². به شیوه په کی گشتی تاوانه کانی دژ به ناسایشی نیشتمانی دهره کی له تاوانی ناپاکی نیشتمانی و تاوانی شوفاړی (التجسس)³ کوډه کړینه وه که له م باسه دا تیشکیان ده خپنه سهر.

2.1.1.1. تاوانی ناپاکی نیشتمانی

سهره رای نه وهی که یاسادانه له ده کی یاسای سزاداندا به شیوه په کی روون و په وان پیناسه ی تاوانی ناپاکی نیشتمانی نه کړدوه، به لام تویره ران له سهر بنه ما و پیوانه کړدی هره شه و مه ترسی کرداری تاوانی له سهر ناسایشی نیشتمانی، هه ولیاند او نه و تاوانه پیناسه بکن.

هه نډیک تویره چوارچپوهی تاوانی ناپاکی نیشتمانی ده به ستنه وه به چند پیوه ریک؛ په که میان بنه مایه کی بابه تیبه "تاوانی ناپاکی نیشتمانی به کرداری ملدان به خواستی بیگانه یان راده ستردی نه و نه پینه ی که له لای تاوانبار هیه به لایه نی بیگانه". دووهم میان پیوه ری دهرونی تاوانبار " پشت ده به ستیت به و پالنه ره دهرونی هیه که هانی تاوانبار ده دات بو نه نجامدانی تاوان، نه گهر پالنه ره که زیانگه یاند به ده ولته ته که ی بیت نه و تاوانه که ناپاکی نیشتمانیه". سیبه میان ره که زمانه ی تاوانبار "نه گهر تاوانبار هاوولتی نه و ولته بیت که تاوانه که ی دژ نه نجامدراوه؛ نه و تاوانه که ناپاکی نیشتمانیه"⁴.

ناپاکی نیشتمانی به وه پیناسه کراوه که بریتیه له ناستهنگ دروستکردن بو ناسایشی ده ولته له په یوه نډیبه کاندیا به رانبر ولتیت که کار ده کاته سهر سه قامگیریه که ی وه کو ده ولته تیکی خاوه ن سهر وهی، هه روه ها نه و هاوکارپانه ی که تاوانبار پیشکه ش به بیگانه ی ده کات؛ کار بکاته سهر پیگه ی سهر بازی و سیاسی ولت چ له کاتی شهر یاخود ناشتیدا⁵.

1 - جرائم امن الدولة، بحث منشور من قبل اللجنة العلمية، معهد الكويت للدراسات القضائية والقانونية، سنة 2018-2019، ص 7.

له دیدی به شیک له تویره راندا، تاوانه کانی دژ به ناسایشی دهره کی تاوانیریش له خو ده گرن وه کو:- په یوه نډی دروستکردن و هه والدان به ده ولته بیگانه یان دوژمن. پیشیلکاری یان ده سترژی کړنه سهر نه پینه کانی دامه زراوه بهرگر یکاره کانی ده ولته، په یوه نډی کړدن یان هاندان بو په یوه نډی کړدن به ریزه کانی هیزی ده ولته ی ده سترژی کړنه، بلاو کړدنه وهی پروپاگنده و بیتمانه یی، به نامانجی لاوازکردنی گیانی نیشتمانی په روهی و دابه زانندی وری هیزه نیشتمانی پاریزه کان، کارکردن بو بهرزه وهندی دوژمن بو بالاده ستبونی یان بازرگانیکردن له گه لی له کاتی جهنگدا. بو زیاتر پروانه: بشار عناد حمزه: التخابر مع الجهات الأجنبية بین التجريم والمواجهة الأمنية، مكتبة القانون المقارن، الطبعة الاولى، سنة 2020، ص 11. د. علاء زكي: جرائم الأمن القومي في القانون الجنائي الدولي، المكتب الجامعي الحديث، سنة 2015، ص 446. د. عبدالمهيمن بكر سالم: جرائم امن الدولة الخارجي، مطبوعات جامعة الكويت، سنة 1988، ص 2.

2 - د. محمد الفاضل: الجرائم الواقعة على الأمن الدولة، مطبعة جامعة دمشق، طبعة الثالثة، سنة 1965، ص 143.

3 - محمد عودة الجبور: الجرائم الواقعة على أمن الدولة وجرائم الإرهاب، دار الثقافة للنشر والتوزيع، طبعة الثالثة، سنة 2011، ص 103.

4 - د. إبراهيم محمود الليدي، الحماية الجنائية لأمن الدولة، دار الكتب القانونية و دار شتات للنشر والبرمجيات- مصر - المحل الكبری، سنة 2010، ص 69. هه روه ها د. علاء زكي: جرائم الأمن القومي في القانون الجنائي الدولي، المكتب الجامعي الحديث، سنة 2015، ص 448-451.

5 - جندی عبدالملک: الموسوعة الجنائية، الجزء الثالث، الطبعة الثانية، دار العلم للجميع، بيروت، لبنان، ص 91.

به كيتير له پئناسه كانی تاوانی ناپاکی نیشتمانی که هاوکوکه له گه ل گه وره یی مه ترسی نه و تاوانه و دیدگای ئیمه ش؛ "بریتیه له به هه ند وهرنه گرتی گیانی هاوولاتیووون و جیه جینه کردنی ئه رکی هاوولاتیووون و به رگری له ولات، به لام به پیچه وانوه تاوانبار ناپاکی نیشتمانی ده کات و هه لده ستیت به خزمه تکردنی بیگانه و هه ولی بالاده ستکردنی به سهر ولاته که ی ده دات و زیان به توانای به رگریکردن له به رزه وه نندیه کانی ده گه یه تیت".¹

له سهر بنه مای نه و تاوانانه ی که له یاسای سزادانی عیراقی ژماره ۱۱۱ی سالی ۱۹۶۹ دا ده قنوسکراون و ده چنه چوارچیوه ی تاوانی ناپاکی نیشتمانی که له هه ریمی کوردستان به رکارن. ده توانین نه و کردارانه ی دیارییکه ی به :-

2.1.1.1. تاوانی ده ستبردن بو سه روه ری و سه لامه تی ولات

سه روه ری و سه لامه تی ده ولت به مانای هه بوون و مانه وه ی کیانه که ی دیت، ده ستبردن بو سه ربه خویی و یه کیتی خاک و گه له که ی و مه ترسی خستنه سه ری؛ یه کیکه له و تاوانانه ی که هه ره شه له هه بوونی ده کات. هه ر له م سونگه یه وه گرنگی سه قامگیری و ئاسایشی ده ولت جیی بایه خی یاسادانه ری عیراقی بووه و له پیناوا پاراستنیدا له ماده ی ۱۵۶ی یاسای سزاداندا به ب دیاریکردنی کاراکته ر و ره گه زنامه ی که سی تاوانبار که عیراقیه یاخود نا²، سزای له سیداره دانی بو بریارداوه. به لام سیاستی تاوانیی یاسادانه ری کوردستان له چا و سیاسه تی تاوانیی یاسادانه ری عیراقی هه م جیاواز و هه م نه رمته؛ بو یه له یاسای ژماره ۲۱ی سالی ۲۰۰۳ هه مواری نه و ماده یه ی کردوو و به م شیوه یه ده قنوسیده کاته وه "هه ر که سی به ده ستی نه نقه ست و به هه ر شیوه یه ک ده بی، بب له کاریکدا تیوه گلی به مه به ستی زیاندان له ئاسایش و سه قامگیری و سه روه ری داموده زگاکانی هه ریمی کوردستانی و بیته هوی که وتنه وه ی نه و زیانه، به به ندرکردنی هه تا هه تا یان به به ندرکردنی کاتی سزاده دریت".

له دیدگای ئیمه دا، هه مواری ماده ی ۱۵۶ی یاسای سزادانی عیراقی له هه ریمی کوردستان نارونه و مه وداییه کی فراوان له تاوانه کان ده گرتیه وه، بو یه گونجاوتر بوو نه گه ر یاسادانه ر به جیا تاوانه کانی ده قنوسکردبان. به لام سوککردنی سزای نه م تاوانه له سزای له سیداره دانه وه بو سزای به ندرکردنی هه تاهه تایی یاخود کاتی پامانه له بوونی جیاوازی بنه رته ی له فه لسه فه ی یاسادانانی هه ریمی کوردستان له گه ل یاسادانه ری عیراقدا، که نه مه ش هاوه له لویسته یه له گه ل ریکه وتننامه و په یماننامه نیوده وه لته یه کانی تاییه ت به نه هیشتی سزای له سیداره دان، که له ده سته به رکردنی ئاسایشدا کار له سهر پاراستنی که پامه تی مروف ده کاته وه.³

کۆمه لیک تاوانیتر هه ن که دژ به ئاسایشی نیشتمانی ده ره کی نه نجامده درین و ده چنه چوارچیوه ی تاوانی ناپاکی نیشتمانی⁴. به لام یاسادانه ری کوردستانی له یاسای ژماره ۲۱ی سالی ۲۰۰۳ ته واوی ماده کانی ۱۵۷-۱۸۹ی له کارخستووون که

¹ - د. سمیر عالیة: الجرائم الواقعة على أمن الدولة الخارجي والداخلي (دراسة مقارنة)، منشورات الحلبي الحقوقية، سنة ۲۰۱۹، ص ۹۱.

² - د سعد ابراهيم الاعظمي: في الجرائم الماسة بأمن الدولة الخارجي، طباعة و نشر دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، سنة ۲۰۰۰، ص ۱۰.

³ - Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty 11 July 1991, The States Parties to the present Protocol, Believing that abolition of the death penalty contributes to enhancement of human dignity and progressive development of human rights.

⁴ - وه کو: ۱- تاوانی په یوه نندیکردن به ریزه کانی دوژمن و هیزه چه کداره کانی. ۲- تاوانی هه ولدان بو په یوه نندیکردن و زانیاریدان به ده ولته ی بیگانه به مه به ستی نه نجامدانی کرداری دوژمنکارانه دژی عیراق. ۳- تاوانی هاوکاری یان ئاسانکاریکردنی دوژمن بو هاتنه ناو خاکی ولات. ۴- تاوانی هاندانی یاخیوونی سه ربازی دژی عیراق. ۵- تاوانی تیکدانی به نه نقه ستی ئامرازه کانی به رگریکردن له نیشتمانی. ۶- تاوانی بازگانیکردن له گه ل دوژمن. هه موو نه م تاوانانه تاوانی مه ترسیداری دژ به ئاسایشی نیشتمانی و نه نجامدانان ناپاکی نیشتمانیه و یاسادانه ری عیراقی له یاسای سزاداندا به ژماره

تایه‌تن به به‌تاواندانان و سزادانی کرداری تاوانی دژ به ناسایشی نیشتمانی دهره‌کی، به‌مه‌ش بوشاییه‌کی یاسایی هیناوه‌ته کایه‌وه و گرفتی بۆ ریکاره‌کانی به‌ره‌نگار بونه‌وه له‌گه‌ل ټه و تاوانانه‌ی دروستکردووه، ټه‌مه‌ش جوریک له ره‌وایه‌تی ده‌دات به ټه‌نجامدانی ټه‌م کردارانه و له‌خانه‌ی تاوان دهرینه‌هینیت؛ چونکه به‌گویره‌ی پره‌نسیپی ره‌وایه‌تی تاوان و سزا، هینج ره‌فتاریک به تاوان دانانریت مه‌گه‌ر به ده‌قی یاسایی ده‌قنوس نه‌کرایت، پره‌نسیپی ره‌وایه‌تی تاوان و سزا پره‌نسیپتیکی نیوده‌وله‌تی و ده‌ستوریه‌ی که له زوربه‌ی ریکه‌وتنامه نیوده‌وله‌تیه‌کان و ده‌ستوره هاوچه‌رخه‌کان وهک ده‌قیکی بالآ مامه‌له‌ی له‌گه‌ل ده‌کریت و له‌سیاسه‌تی تاوانییدا په‌یره‌وی لیده‌کریت.¹

له‌راونگه‌ی ټیمه‌وه، یاسای ژماره ٢١ سالی ٢٠٠٣ی تایه‌ت به‌هه‌موارکردن و پارگرتنی چه‌ند ماده‌یه‌کی یاسای سزادانی عیراقی له‌هه‌ریمی کوردستان، له‌رووی گرتنه‌به‌ری سیاسه‌تی یاسادانان و تاوانی، شیاوی پرسیار و هه‌لوه‌سته له‌سه‌ر کردنه و گرفتی یاسایی و دادوه‌ری له‌کوردستاندا بو سه‌ره‌ده‌ریکردن له‌گه‌ل کومه‌ټیک تاوانی مه‌ترسیدار که هه‌ره‌شه له‌ناسایش و سه‌قامگیری کوردستان ده‌که‌ن دروستکردووه، ټه‌مه‌ش به‌روونی ده‌رفه‌ت دروستده‌کات بۆ هه‌ر ده‌ست ټیکه‌لکردنیک له‌گه‌ل گروپ و ده‌وله‌تی بیگانه و نه‌یاری کوردستان به‌مه‌به‌ستی زیانگه‌یاندن به‌سه‌قامگیری و سه‌روه‌ری و ناسایشی نیشتمانی.

له‌سه‌ر ټه‌م بنه‌مایه، پینشیار ده‌که‌ین بۆ یاسادانه‌ری هه‌ریمی کوردستان به‌گه‌رانده‌وه‌ی کارکردن به‌و ماددانه‌ی که له‌گه‌ل سیاسه‌ته تاوانیه‌که‌ی و گه‌شه‌سیاسی و کومه‌لایه‌تی کوردستان گونجاوه‌یانی هه‌موارکردنی ټه‌و ماددانه که بۆ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل پيشکه‌وتن و گۆرانکارییه سه‌رده‌میه‌کان پئویستن، یاخود ده‌رکردنی یاسای سزادانی تایه‌ت به‌هه‌ریمی کوردستان که په‌نگدانه‌وه‌ی سیاسه‌تی یاسادانانی هه‌ریمی کوردستان بیت.

2.1.1.2. تاوانی شوقاری

ده‌وله‌ت له‌میان‌ه‌ی به‌ریوه‌بردن و پراکتیککردنی کاری روژانه‌یدا، کومه‌ټیک نه‌ټنی گرنگی بۆ دروست ده‌بیت، که له‌به‌رژه‌وه‌ندییه بنچینه‌یی و هه‌ره‌گرنگ و له‌پیشینه‌کانی دینه هه‌ژمار و پاریزگاریلک‌کردنیان ده‌چیتته چوارچیوه‌ی پاراستنی کیان و سه‌روه‌ری و ناسایشی نیشتمانی دهره‌کی². سه‌لامه‌تی و سه‌قامگیری ده‌وله‌ت واده‌خوازیت که پیگیری ته‌واو بکریت به‌به‌نه‌ټنی مانه‌وه‌ی ټه‌و زانیاریانه‌ی که په‌یوه‌ستن به‌ناسایشی نیشتمانییه‌وه³. مه‌به‌ست له‌و جوړه نه‌ټنیه‌نه‌ش ټه‌وانه‌ن که ټاشکرکردنیان زیان به‌ناسایشی نیشتمانی ده‌گه‌یه‌ټیت و پئویست ده‌کات به‌شاراوه‌یی بمیننه‌وه⁴، هه‌ستیاری ټه‌و تاوانه؛ یاسادانه‌ری ناچارکردووه که هه‌ر ره‌فتاریک ټامانجی ده‌ستبردن و راده‌ستکردنی نه‌ټنی بیت بۆ دوژمن، به‌تاواندانبیت،

١١١ی سالی ١٩٦٩ له‌ماده‌ی ١٥٧-١٨٩ به‌تاوانی داناون و سزای بو دیاریکردوون. هه‌روه‌ها د. سعد ابراهیم الاعظمی: فی الجرائم الماسة بأمن الدولة. الخارجي، دار الشؤون الثقافية العامة- بغداد، سنة ٢٠٠٠، ص ١٧٧-٩.

١ - حسن مسته‌فا حسین: ریکه‌ستن و گه‌ره‌تیکردنی بنه‌ما سزاییه‌کان له‌ده‌ستوری ولاتاندا، توژیینه‌وه‌یه‌کی بلاوکراوه له‌کونفرانسی زانستی نیوده‌وله‌تی؛ به‌ره‌و ده‌ستوریکي هاوچه‌رخ بو هه‌ریمی کوردستان، سالی ٢٠١٩، لا ١٦٠-١٦١.

٢ - حسین علي جبار الركابي: الحماية الجنائية لأمن الدولة الخارجي، منشورات زين الحقوقية، بيروت، لبنان، سنة ٢٠١٨، ص ٣٢.

٣ - د. محمود سليمان موسى: الجرائم الواقعة على أمن الدولة، دار مطبوعات الجامعية، مصر- الألكندرية، سنة ٢٠١٩، ص ٤١٠.

٤ - أسامة أحمد المناعسة: الوسيط في شرح قانون محكمة أمن الدولة، دار وائل للنشر، الطبعة الأولى، سنة ٢٠٠٩، ص ٢٢٩.

نهڻيهه کاني بهرگريکردن له ولات له بهرزه وهندي دهولته ينگانه يان هر لايه نيکيتر دهقنوس دهکات و سزاي بو ديارى دهکات.

بهلام وشه ي جاسوس تهنا له ماده ي ۱۸۴ دا هاتوو و سزا بو تاواني دالده داني تاوانبار به شوفاړي يان ناسانکاريکردن بو هلاتني ديلي جهنگ داده تيت. بهلام نهوه ي جيگاي سهرنجه؛ ياسادانه ري هيري کوردستان به گوپري ياساي ژماره ۲۱ ي سالي ۲۰۰۳ کارکردني به تهواوي نهو ماددانه پراگتوو، به بډ دهقنوسکردني دهقي ياساي جيگروهه، که نه مهش بوو ته مایه ي نه ماني بنه مایه کی ياساي بو چاره سهرکردني گرفت ي تاواني شوفاړي له هيري کوردستاندا. پيشنيار دهکين ياسادانه ري هيري کوردستان نه م کيماسيه ياسايه له هيريما چاره سهر بکات به و ريکارانه ي که له م توژينه وه يه دا وه کو پيشنيار دهخرينه روو.

2.1.2. تاوانه کاني دژ به ناسايي نيشتيماني ناوه خوږي

يه کلکرايه وه که تاوانه کاني دژ به ناسايي نيشتيماني به تاواني مه ترسي راسته قينه داده نرين و سزاي تونديان بو داده نري؛ نه مهش به هو ي نهو مه ترسيه تاوانيه راسته قينه ي که بو سهر ناسايي دهولته دروستي دهکين^۱. له تهوه ري پيشتر باس مان له تاوانه کاني دژ به ناسايي نيشتيماني دهري کړد. له م تهوه رده باس له تاوانه کاني دژ به ناسايي نيشتيماني ناوه خوږي دهکين^۲، که تاواني دژ به سيستمه ي حوکماني و دامه زراوه کاني دهولته و ناسايي و سه قامگيري ناوه خوږي دهولته تن.

2.1.2.1. تاوانه کاني دژ به سيستمه ي حوکماني

کرداري تاواني دژ به ناسايي نيشتيماني ناوه خوږي که مه به ست لني گوريني سيستمه ي حوکماني و دهسه لاتي سياسي بيت له ريگه ي هيزه وه، له لايه ن ياسادانه روه به تاواندانراون له سهر بنه مای پاراستني بهرزه وهندي دهولته و کياني ناوه خوږي^۳.

ياسادانه ري عيراقی له ماده ده کاني ۱۹۰-۱۹۵ له ياساي سزادانيدا ژماره ۱۱۱ ي سالي ۱۹۶۹، باس له تاوانه کاني دژ به سيستمه ي حوکماني و دهستوري دهکات به سوود وه رگرتن له هيز و توندوتيزي. له ماده ي ۱۹۰ دا به شيوه يه کی گشتگير سزاي بو هر که سيک داناوه جا که سه که عيراقی بيت ياخود ينگانه و سزاکه ش زينداني هه تاهه تاي يان کاتي به بو تاواني به کاره ياني هيز، به لام سزاکه ي توند کردوو نه گهر له نه نجامي به کاره ياني هيزدا زيانی گياني ليکه و ته وه. ياسادانه له ماده يه دا تاوانه که به تاواني ته واو داناوه، چونکه ته نها به دهسپيکردن و به بډ هاتنه دي ده رنه نجامي تاواني داواکراو له لايه ن تاوانباروه، تاوانه که دپته دي، نه مهش به هو ي کاريگه ري مه ترسي تاوانه که وه يه له سهر سيستمه ي حوکماني دهولته^۴.

^۱ - حنين عزيز محمد: جرائم الخطر الواقعي قانون العقوبات العراقي، رسالة ماجستير مقدمة الى كلية القانون و العلوم السياسية - الجامعة العراقية، سنة ۲۰۲۰، ص ۹۰.

^۲ - د. تامر احمد عزات: الحماية الجنائية لأمن الدولة الداخلي "دراسة مقارنة"، الناشر دار النهضة العربية، سنة ۲۰۰۷، ص ۶۰.

^۳ - د. نجدت صبري ناكريبي: الإطار القانوني للأمن القومي، دار دجلة، بغداد شارع السعدون، ص ۶۰.

^۴ - د. سعد ابراهيم الاعظمي: موسوعة الجرائم الماسة بأمن الدولة الداخلي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد- العراق، سنة ۲۰۰۰، ص ۵۱-۵۲. د. محمود سليمان موسى: الجرائم الواقعة على أمن الدولة، دار مطبوعات الجامعة، مصر، الأسكندرية، سنة ۲۰۱۹، ص ۵۹۷. دهقي ماده ي ۱۹۰ ده ليت " سزا ده دريت به زينداني هه تاهه تاي يان کاتي هر که سيک به هيز تاخود توندوتيزي دهستيکرد به ليدان له جهرگه ي سيستمه ي حوکماني کوماري به رکار له سهر بنه مای دهستور ياخود گوريني دهستوري دهولته يانيش شيوه ي دهولته، و نه گهر تاوانه که له لايه ن گروبي تاوانکار نه نجامدريت به

ههروهه له مادهه ١٩١ دا، سزای له سیداره دان یاخود زیندانی هه تاهه تایی داناوه بۆ هه ره که سیک که به مه به سستی نه نجامدانی تاوان هه لیبستیت به سه رکردایه تیکردنی هیزی چه کدار و به کارهینانیان له بزواتی چه کداری به بئ مولتی حکومت یان بهره وامیدان به سه رکردایه تی یه که ی سهربازی به پیچه وانه ی فه رمانی حکومت یان هیشته وه یان له ژیر فه رمانی خوی به هه ره شه ی چه ک. یه کیکیتر له تاوانانه کانی دژ به ئاسایشی نیشتمانی ناوه خو که یاسادانه ری عیراقی دهقی یاسایی داناوه له به تاواندانیاندا؛ تاوانی ده سئینکردنه به هه لگه رانه وه ی چه کداری دژی ده سه لاتی ده ستوری ده ولت و به شداریکردنه له پیلانگیزی؛ بۆ ئه مه ش سزای زیندانی کاتی بۆ بریارداوه. ههروهه سزای زیندانی هه تاهه تایی بۆ داناوه ئه گه ره له سه ر بنه مای هاندانی تاوانبار هه لگه رانه وه رویدا. به لام ئه گه ره له ئه نجامی تاوانه که دا پیکدانی سهربازی له گه ل هیزی کانی ده ولت رویدا یان تاوانی کوشتی لیکه وه ته وه ئه وا سزاکه توند ده کريت بۆ له سیداره دان¹. بو ئه مه ش مادهه ی ١٩٢ یاسای سزادانی بو ته رخانکراوه². ههروهه ده سه لاتیکی فراوانی بۆ پیوانه کردن و سه لماندنی ئه و مه ترسیبه داوه ته دادوه³.

ههروهه یاسادانه ر چوارچۆهی سیاسه تی تاوانیه که ی فراوانتر کردوه و له مادهه ی ١٩٣ دا هه لده سئیت به به تاواندانان و سزادانی نه نجامده ری کرداری په کخستنی فه رمانه کانی حکومت به مه به سستی تاوانی. مه به ست له په کخستنی فه رمانی حکومی؛ ریگریکردنه له جیبه جیکردنی فه رمانه کانی ده سه لاتی تابه تمه ند. ههروهه له مادهه ی ١٩٤ دا سزای له سیداره دانی داناوه بۆ ریخه ران و سه رکرده کانی گروپی چه کداری که ریگری ده که ن له جیبه جیکردنی یاسا و به زه بری هیز ده سته سه ر سامانی گشتی و تابه تی ده گرن⁴.

به کارهینانی بۆمب و دینامیت و مادهه ی ته قه مه نی یانیش چه کی ئاگرین ئه وا سزاکه ی له سیداره دان یاخود زیندانی هه تاهه تایی ده بیته و ئه گه ره تاوانه که بووه هو ی مردنی مرو ف سزاکه ی له سیداره دان به بیته.

1 - د. محمد علي عبد الرضا و م. عماد فاضل ركب و غازي حنون خلف: جريمة العصيان المسلح في التشريع العراقي، مجلة المحقق الحلي للعلوم القانونية و السياسية، العدد ٢، سنة ٢٠١٠، ص ٣٢٩. له مادهه ی ١٩١ دا هاتوه " هه ره که سیک به مه به سستی تاوانکاری به شیک له هیزی چه کداره کان یان پیگه یه کی سهربازی یاخود به نده ر یانیش شاریکی له ئه ستوو گرتیته به بئ ئه وه ی له لایه ن حکومت به و کاره پاسپێدراییت سزاده دریت به له سیداره دان یاخود زیندانیکردنی هه تاهه تایی، و به هه مان سزا سزاده دریت هه ره که سیک به رده وام بیته له سه رکردایه تیکردنی هه ره یه که یه کی سهربازی به پیچه وانه ی فه رمانی حکومت، و هه ره سه رکرده یه کی هیزی سهربازی سه ر بازه کانی له ژیر هه ره شه ی چه کدا له ژیر فه رمانیدا به پلته وه له کاتیکی که حکومت فه رمانی به سه ره به سستی و بلاوه پیکردنیان داوه".

2 - د. سعد ابراهيم الاعظمي: موسوعة الجرائم الماسة بأمن الدولة الداخلي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، العراق، سنة ٢٠٠٠، ص ٥٧-٦٧. مادهه ی ١٩٢ یاسای سزادانی عیراقی ده لیت " ١- به زیندانی کاتی سزا ده دریت هه ره که سیک ده سئیکرد به وروژاندنی یاخیوونی چه کداری دژی ده سه لاتی ده ستوری یاخود به شداری بکات له پیلانگیزی یان ئه ندامبوون له گروپی تاوانکاری که بۆ ئه و مه به سته دامه زراوه. ٢- ئه گه ره یاخیبوون رویدا ئه وا سزاکه زیندانی هه تاهه تایی ده بیته، ٣- ئه گه ره یاخیبونه که بووه هو ی پیکدانی چه کداری له گه ل هیزی کانی ده ولت یاخود مردنی مرو فی لیکه وه ته وه یانیش نه نجامده ر په داری هیزی سهربازی بوو یان پارێزکاری بوو به له سیداره دان سزا ده دریت".

3 - حنین عزیز محمد: جرائم الخطر الواقعي في قانون العقوبات العراقي، رسالة ماجستير مقدمة الى كلية القانون و العلوم السياسية، الجامعة العراقية، سنة ٢٠٢٠، ص ٩١.

4 - د. سعد ابراهيم الاعظمي: موسوعة الجرائم الماسة بأمن الدولة الداخلي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد- العراق، سنة ٢٠٠٠، ص ٦٨-٧١.

یه کیکیتر له و تاوانانه ی که یاسادانه ری عیراقی به تاوانی دژ به سیسته می حوکمرانی و ده ستور ده بیته و دهقی له باره وه ده دات، تاوانی هه لگیه راندنی شه ری ناوه خو و مه زه به ییبه. دیاره که یاسادانه ری عیراقی خویندنه وه ی بۆ پیکهاته کانی ولته که ی و ناکوکیه نه ته وه بی و ئایینی و مه زه به ییبه کانیان کردوه، هه ره بۆیه شه به تاوانی هه ره مه ترسیدار بۆ سه ر ئاسایشی نیشتمانی هه ژمارکردوو و له مادهه ی ١٩٥ یاسای سزای، سزای زیندانیکردنی هه تاهه تایی دیاریکردوه بۆ

ياسادانهري ههریمی کوردستان ماددهکاني ۱۹۰-۱۹۵ی ياسای سزادانی عیراقی له کارخستوون به گویره یاسای ژماره ۲۱ی سالی ۲۰۰۳^۱، ئەمەش بوو ته مایه ی سهرهه لادانی کیماسی یاسایی له ههریمی کوردستان بۆ روبهروبوونهوی ئەو تاوانه مهترسیدارانهی که سیستهمی حوکمرانی و دهستووری و یاسایی ولات دهکهنه ئامانج. له روانگی ئیمهوه، یاسادانهري کوردستانی دهبوایه جیگرهوهی یاسایی ئەم له کارخستنهوهی دهقنوس بکردبا.

2.1.2.2. تاوانهکاني دژ به دامهزراوهکاني دهولت

پهیکه ربهندی ههر دهولت یاخود حکومهتیک، پیکهاتوو له کومهتیک دامهزراوهی سیاسی، سهربازی و خزمهتگوزاری کارگیری و جفاکی، که ههریه کهیان له ئاستی خوییهوه گرنگی ئاسایشی نیشتمانیان ههیه و دهستبردن بۆ دهسبهسهر داگرتن و تیکدانی فیزیکی یان بابهتی و پهکخستنی کاروبارییان و تهناهنهت رێگریکردن لێیان له راییکردنی ئەرکهکانیان، کردی تاوانی مهترسیدارن بۆ سهر ئاسایشی نیشتمانی. لهم تهوهرهدا باسیان لێوه دهکهن.

ياسادانهري عیراقی ماددهکاني ۱۹۶ و ۱۹۷ی له ياسای سزادانی ژماره ۱۱۱ی سالی ۱۹۶۹ی بۆ بهتاواندانان و سزادانی کرداری دوژمنکاری دژ به دامهزراوهکاني دهولت تهراخکردوه. له ماددهی ۱۹۶ دا ههولێ داگیرکردنی بالهخانه و سامانی گشتی له رێگه ی بهکارهێنایی هیز و ههرهشهوه سزای زیندانیکردنی بۆ داناه، ئەگهر ئەم تاوانه له لایهن گروپی چهکدار ئەنجامدرا ئەوا سزای زیندانی ههتاهتایی یان کاتی بۆ ئەندامانی گروپهکه و سزای له سیدارهدانی بۆ دامهزریهتر و سهکردهکاني داناه.^۲

ههروهها یاسادانهري عیراقی، بۆ پاراستنی بهرژهوهندییهکاني و ئاسایشی نیشتمانی، سزای لهسیدارهدان یان زیندانی ههتاهتایی داناه بۆ کرداری تاوانی که ئامانجی تیکدان و روخاندن و بهفیرودانی مال و سامانی دهولت بیت، ئەگهر تاوانبار هیز و ماددهی تهقینهوهی بهکارهێنایی و بویته هۆی کوژران، ئەوا سزاکه ی توند دهکریت بۆ لهسیدارهدان، له ههموو بارودۆخیکدا تاوانبار ناچار به پێژاردنی نرخی سامانهکه دهکریت.^۳

جی ئامازهیه که یاسادانهري ههریمی کوردستان له ياسای ژماره ۲۱ی سالی ۲۰۰۳دا، ئەم دوو ماددهیهی بهبێ دهستکاری و ههموار هیشتهوهتهوه و له ئیستادا بهرکارن. له دیدگای ئیمهدا، هیشتهوهه یان کاریکی دروسته، بهلام یاسادانهري ههریمی کوردستان به ههموارکردنی ماددهی ۱۵۶ و هیشتهوهی ماددهکاني ۱۹۶ و ۱۹۷ وهکخویان بهبێ ههموار؛ رهچاوی بنهمای گونجاوی و هاوسهنگی له بهتاواندانان و سزاداندا نهکردوه. له ماددهی ۱۵۶ دا بهرژهوهندی پارێزراوی ههپهشه لیکراو (کیان و سهروهري، سهقامگیری و تهناهنهت دامودهزگاکانی دهولتهتیشه) سزاکه ی سوککردوو بۆ زیندانی ههتاهتایی، بهلام له ماددهی ۱۹۶ دا سزای له سیدارهدانی هیشتهوهتهوه بۆ دامهزریهتر و سهکردهی گروپ که سامانی گشتی داگیر بکات. ههروهها له ماددهی ۱۹۷دا سزای له سیدارهدانی داناه بۆ تاوانی زیانگه یاندن به دامودهزگا جا ج خزمهتگوزاری گشتی یاخود بالهخانهی یهکه ی کارگیری یانیش ههر دامهزراوهیه کیتر بیت که رهههندی ئابووری ههیت.

کهسیک که هانی هه لگیسانی شهری ناوهخویی بدات یان هه لیبستیت به چهکدارکردنی هاوولتیا و هاندانیا بۆ شهپرکردن دژ بهیهکتر و سزاکه ی توندکردوو بۆ لهسیدارهدان؛ ئەگهر ئامانجهکه ی بهدیها. پروانه: د. آدم سمیان الغیری و م. منار جلال عبدالله: الجرائم مبكرة الاتمام الماسة بأمن الدولة، مجلة الكوفة، عدد ۲/۴۵، سنة ۲۰۱۹، ص ۹۳.

^۱ - ماددهی سییهم له یاساکه ده لیت " له ماددهی ۱۹۰ تا دهگاته ماددهی ۱۹۵ و له ماددهی ۱۹۸ یشهوه تا دهگاته ماددهی ۲۱۹ له ياسای سزادانی عیراقی ژماره ۱۱۱ی سالی ۱۹۶۹ ی ههموارکراو که تابهتن به تاوانهکاني زیانبهخش به ئاسایشی ناوهخوی دهولت له ههریمی کوردستان له کار دهخريت."

^۲ - د. سعد ابراهیم الاعظمی: موسوعة الجرائم الماسة بأمن الدولة الداخلي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، العراق، سنة ۲۰۰۰، ص ۸۷-۹۰.

^۳ - هه مان سهرچاوهی پيشوو: ص ۱۰۱-۹۱.

لهسەر بنه‌مای ئەوهی باسمانکرد، ده‌بوایه یاسادانه‌ری هه‌ریمی کوردستان ره‌چاوی گونجایی و هاوسه‌نگی بکات له به‌تاواندانان و سزادانان له‌سەر مه‌ترسی تاوانی کرداریک که تامانجی زیانگه‌یاندنه به به‌رژه‌وه‌ندی پارێزراو له نیتوان هه‌بوونی خودی ده‌ولت و دامه‌زراوه، باله‌خانه یانیش خزمه‌تگوزارییه‌ک که ده‌کریت له خالیکجی جوگرافیایی بچوکی ولات بێت. ئاسایشی ده‌ره‌کی به‌گوێهری زوربه‌ی یاسا سزاییه‌کان و دیدگای توێژه‌ران بالایی به‌سەر ئاسایشی نیشتیمانی ناوه‌خۆی هه‌یه، هه‌م له‌رووی پله‌به‌ندی ده‌قنوسکردن و هه‌م به‌هۆی زیانه‌ماددی و مه‌ترسییه‌که‌ی که کاریگه‌ری زیاتره¹. بویه پێویست بۆ سزای زیندانی هه‌تاهه‌یی زورترین بری سزا بوایه له مادده‌کانی ۱۹۶ و ۱۹۷ هه‌روه‌کو مادده‌ی ۱۵۶.

2.2. ئاسایشی نیشتیمانی له چوارچێوه‌ی یاسای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر

یه‌کیکتیر له‌و سه‌رچاوه‌ یاساییانه‌ی که له هه‌ریمی کوردستان وه‌ک بنه‌ما بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تاوانه‌کانی دژ به ئاسایشی نیشتیمانی کاری پێده‌کریت، بریتیه له یاسای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تو‌قاندن (تیرۆر) له هه‌ریمی کوردستان- عێراق به ژماره ۳ی سالی ۲۰۰۶. له‌م ته‌وه‌رده‌دا باس له‌و رێکار و ده‌قه یاساییانه ده‌که‌ین که ده‌بنه یارمه‌تیده‌ر بۆ ده‌سته‌به‌رکردن و به‌هێزکردنی ئاسایشی نیشتیمانی له کوردستان له هه‌ردوو ئاستی ناوه‌خۆ و ده‌ره‌کی².

2.2.1. ئاسایشی ده‌ره‌کی هه‌ریمی کوردستان

له مادده‌ی یه‌که‌می یاسای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر له هه‌ریمی کوردستان ژماره ۳ی سالی ۲۰۰۶ دا هاتووه؛ "کرده‌وه‌ی تیرۆر به‌کارهێنانی توندوتیژی سازدراو، هه‌ره‌شه‌پیکردنیه‌تی، هاندانه‌ بۆی، یان پێهه‌لدانیه‌تی که تاوانکار په‌نای بۆ ده‌بات بۆ نه‌نجامدانی پرۆژه‌یه‌کی تاوانکاری، که‌سێک یان که‌سایه‌ک پێی هه‌لده‌ستن و تاکیک یان کۆمه‌له‌ که‌سایه‌ک ده‌که‌نه‌ تامانج، یان هه‌ر به‌ په‌مه‌کی نه‌نجامی ده‌ده‌ن به‌ نیازی نانه‌وه‌ی تو‌قاندن و ترس و شله‌ژان و ئازاوه‌نانه‌وه‌ له نێو جه‌ماوه‌ردا بۆ ئەوه‌ی زیان به‌ سیسته‌می گشتی بگات، ئارامی و ئاسایش و سه‌لامه‌تی کۆمه‌لگه‌ و هه‌ریمر، ژبانی تاکه‌که‌سان، سه‌ربه‌خویان، پیرۆزیان، ئاسایشیان، بخه‌ریته مه‌ترسیه‌وه، یان بۆ زیان پێگه‌یاندن به‌ ژینگه، به‌ یه‌کیک له سه‌رچاوه‌ گشتیه‌یه‌کان، به‌ ده‌زگا، سامانه‌ گشتی یان تاییه‌تیه‌یه‌کان، بۆ به‌ده‌یه‌نانی هه‌ندێ مه‌به‌ستی سیاسی، هزری، ئایینی، تاییه‌گه‌ری یان ره‌گه‌زی".

ده‌قی ئەم مادده‌یه‌ ده‌ریده‌خات که یاسادانه‌ر به‌ فراوانی ئەو کردارانه‌ی ده‌ستنیشان کردوون که زیان به‌ سیسته‌می گشتی و ئارامی و ئاسایش و سه‌لامه‌تی کۆمه‌لگه‌ ده‌گه‌یه‌نن و ژبانی تاکه‌که‌س و سه‌ربه‌خۆیی و پیرۆزیان ده‌خه‌نه‌ به‌ر هه‌ره‌شه‌ و مه‌ترسی، به‌مه‌ش یاسادانه‌ر هه‌ولێ به‌تاواندانانی هه‌ر په‌فتاریکی توندوتیژی به‌ به‌کارهێنانی هێز یان

¹ - د. سمیر عالی: الجرائم الواقعة على أمن الدولة الخارجي والداخلي (دراسة مقارنة)، منشورات الحلبي الحقوقية، سنة ۲۰۱۹، ص ۷. هه‌روه‌ها بروانه د. محمد الفاضل: محاضرات في الجرائم السياسية، مطبعة جامعة دمشق، الطبعة الثانية، سنة ۱۹۶۳، ص ۲۲۸. هه‌روه‌ها بروانه د. محمود سليمان موسى: الجرائم الواقعة على أمن الدولة، دار مطبوعات الجامعة، مصر، الأسكندرية، سنة ۲۰۱۹، ص ۱۰۱-۱۰۳. بو زیاتر بروانه د. رياض الخاني و د. جاك يوسف الحكيم: شرح قانون العقوبات، القسم الخاص، مطبعة الاسكان العسكرية، سنة ۱۹۸۷، ص ۴۹.

² - فه‌لسه‌فه‌ی ده‌رکردنی ئەو یاسایه‌ بریتیه له به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی دیارده‌ی تیرۆر، چونکه تیرۆر دیارده‌یه‌کی ترسناکی جیهانیه و تامانجی ترس خسته‌نه‌ ناو دلی جه‌ماوه‌ر و تو‌قاندنیه‌تی و تیکدانی باری گشتی و ئارامی کۆمه‌لگه‌ و ئازاردانی خه‌لکه‌ بۆ ئەوه‌ی ژبان و ئازادیان بخاته مه‌ترسی و زیان به‌ ژینگه‌ و سامانی گشتی و تاییه‌تی بگه‌یه‌نیت. کۆمه‌لگه‌ی نێوده‌وله‌تی هه‌ولێ داوه‌ چه‌ند یاسایه‌ک دابنیت بۆ به‌گژداچونه‌وه‌ی ئەم دیارده‌ ترسناکه‌ و داوا ده‌کات هه‌ماهه‌نگی بکریت بو رووبه‌روبوونه‌وه‌ی مه‌ترسیه‌کانی و له‌به‌ر ئەوه‌ی هه‌ریمی کوردستانیش توشی مه‌ترسی و گشت جوره‌کانی تیرۆر بوه‌ته‌وه‌ و زیانی گه‌وره‌ به‌ گیان و سامانی هاوولتییانی که‌وتوووه‌ و ئاسایشی تیکدراوه‌. بویه به‌ پێویستی زانیوه‌ که یاسایه‌کی تاییه‌ت بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی مه‌ترسیه‌کانی تیرۆر ده‌ربکات به‌ ره‌چاوکردنی پێوه‌ره‌ نێوده‌وله‌تیه‌یه‌کان بۆ ماف و ئازادیه‌یه‌کان. بروانه رۆژنامه‌ی (وه‌قاییه‌ کوردستان) ژماره ۶۱ی سالی شه‌شه‌می رۆژی ۱۶/۷/۲۰۰۶.

هه ره شه پیکردن یا خود هاندان بۆ ئەنجامدانی کردە ی تیرۆر، بە کرداری دژ بە ئاسایش و سەلامەتی و سەقامگیری نیشتمانی و کۆمەڵگە هەژمار بکات.

له درێژە ی هەمان ماددەدا، یاسادانەر پاراستنی تاوانی بەرژەوهەندیەکانی کۆمەڵگە فراوان دەکات، له پاراستنی دامودەزگای دەوڵەت، سامانی گشتی و تاییەتی، ئازادی سیاسی و هزری و ئایینی، بۆ پاراستنی رەهەندە سەردەمیەکانی ئاسایش که ژینگە¹ یەکیکیانە و وهک سەرچاوهی ژیان و گەشە ی ئابوری بەردەوام و بە رەهەندیکی نوێی ئاسایشی نیشتمانی وینا دەکات و دەپارێزێت².

هەر له میانه ی گرنکێدان و پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی دەرەکید، یاسادانەر له ماددە ی ۲ برگە ی ۵ ی یاسای بەرەنگار بوونەوه ی تیرۆردا کوشتنی دیپلوماتکار و ئەندامانی کونسولگری و لاتان له هەریمی کوردستان و کارمەندانی کومپانیا و پیکخراوی نیو دەوڵەتی حکومی و ناکومی به تاوان داناه، ئاشکرایە مەبەستی یاسادانەر له دەقنوسکردنی ئەم برگە یەدا پاراستنی پە یوهەندیە نیو دەوڵەتیەکانیەتی که به بە شیک له سیاسەتی پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی دەرەکی دیتە هەژمار. هەر وهه له برگە ی ۷ ی هەمان ماددەدا هاوکاریکردنی و لاتی بیگانه یان پیکخراوی بیانی تاوانکاری؛ بۆ زیانگە یاندن به ئاسایشی هەریمی کوردستان به تاوانی تیرۆر دادەنێت. له میانه ی جیبە جیبە کردنی ئەم ماددە یەدا دادگای تاوانی دهوک ۱ له پیکهوتی ۲۰۱۸/۱۲/۱۰ بریاری داوه به سزادنی تاوانبار به زیندانیکردنی بۆ ماوه ی ۱۰ ساڵ له گەل دەستبە سەردا گرتنی سامانی گوێزراوه و نه گوێزراوه ی تاوانبار پالپشت به ماددە ی ۱۱ یاساکه، هەژمارکردنی تاوانگە به تاوانی پە یوهەندیار به

1 - یاسادانەری هەریمی کوردستان بۆ پاراستنی ئاسایشی ژینگە له هەر کرداریک که بیته مایه ی زیانگە یاندن به ژینگە هەلساوه به دانانی یاسایهکی تاییهت به پاراستن و چاککردنی ژینگە له هەریمی کوردستان به ژماره 20 ی ساڵی 2008. له ماددە ی ۳ برگە ی ۱ دەستبەری مافی مروف له ژینگە یهکی هیمن و پاکدا دەکات. هەر وهه له ماددە ی ۴۲ دا سزای پیژاردن و له ماددە ی ۴۳ دا سزای زیندانیکردنی بۆ که سیک داناه که (هاورده ی خاشکی مه ترسیدار و زیانەخش به مروف و ژینگه وه بکات بۆ ناو هەریمی کوردستان).

پیویسته ئامازە به وه بکهین که ئاسایشی نیشتمانی به بەردەوامی له گورانکاری رەهەند و رەگەزهکانیەتی و چەندین بوار هەن که کاریگەر دەبن یان کاریگەری دروستدەکەن به سەر پته وکردنی ئاسایشی نیشتمانی و راسته وخو پە یوهەندیان به ئاسایشی هاو و لاتیانە وه هەیه له وانهش چه مکی ئاسایشی خۆراک که هەندیک کهس ئاسایشی خۆراک به مەرجی سەقامگیری دەوڵەت و ته ناهی و یه کیتی نیشتمانیه که ی دادەنێن و نه بوونیش به سەرچاوه ی کیشه ی ئابوری و کۆمه لایهتی و سیاسی ده زانن. پروانه د. اسراء عالء الدین نوری: الامن الغذائي في العراق بعد عام ۲۰۰۳: الواقع والتحديات وسبل المعالجة، مجلة ميسان للدراسات الاكاديمية، (عدد خاص) للمؤتمر العلمي الدولي الثالث/ كلية التربية الأساسية - جامعة ميسان / كلية المنارة للعلوم الطبية - ميسان، ۲۹ - ۳۰، نيسان ۲۰۱۹. ص ۱۷۶. هەر وهه گەشه سەندن و فراوانبوونی ته کنه لوژیا بوته هۆی سەر هەلدانی تاوانی نوێ که ده چنه چوارچێوه ی رەهەندە سەردەمیەکانی ئاسایشی نیشتمانی، وهکو تاوانه سایبریه کان Crime Cyber و لاتانی ناچار کردوو ه جەخت له ئاسایشی سایبریان بکه نه وه تاوه کو زیانەکانی سنوردار بکهن که ده کریت زیا نی ئابوری، سیاسی، سەربازی و ته نانهت پینگه و شکۆی تاک و ولات بن. پروانه: زهراء عماد محمد کلنتر: المسؤولية الدولية الناشئة عن الهجمات السيبرانية، وهي جزء من متطلبات نيل شهادة الماجستير في القانون العام، جامعة الكوفة- كلية القانون، سنة ۲۰۱۶، ص ۷.

2 - رۆبیرت مه کنامارا، له کتیبه که ی به ناو نیشانی The Essend of Security "جهوههري ئاسایش" دا باس له وه دهکات که له ئاسایشی نیشتمانیدا ناییت ته نها سەرنج له سەر هیزی سەربازی و تاوانکانی به رگری بیت به لکو پیویسته هۆکارهکانی دیکه ی وهک سەقامگیری ئابوری و دادپه روهری کۆمه لایهتی و گەشپیدانی بەردەوامی سەرچاوه ژینگه ییه کان له به رچاو بگریت. پروانه:-

Robert S. McNamara, the Essence of Security, Published by Harper & Row, New York, U.S.A, 1968. pp.150.

شهره‌ها، هه‌ره‌ها بێهه‌شکردنی سزادراو له مافی نیشته‌جێبوون له هه‌رێمی کوردستان دواى ته‌واو بوونی ماوه‌ی به‌ندیه‌که‌ی. به‌هۆی بوونی به‌لگه و دانپێدانانی تاوانبارکراو به هه‌بوونی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ ریکخراوی تیرۆریستی داعش¹. به‌ووردبوونهوه له بریاره‌ی دادگا: ته‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌وێت که دادوهر سزایه‌کی توندی به‌سه‌ر تاوانباردا سه‌پاندووه، ته‌مه‌ش به هۆی له‌به‌رچاوگرته‌ی جو‌ری تاوانه‌که که له تاوانه مه‌ترسیداره‌کانه هه‌روه‌ها له‌به‌رچاوگرته‌ی بارودۆخی که‌سیه‌تی تاوانبار که که‌سیکی مه‌ترسیداره، بۆیه دادوهر پێوه‌ره‌کانی گونجان و هاوسه‌نگی له تێوان تاوان و سزاکه به‌دییه‌تاوه.

له بره‌گه‌ی 8ی ماده‌که‌دا ئاسانکاری هاتنه ژووره‌وه و چونه‌ده‌ره‌وه‌ی تیروریستان بۆ ناو هه‌رێم به تاوان داده‌نێت، به‌تاواندانی ته‌م کردارانه و دانانی سزای له‌سیداره‌دان بویان له پیناو پاراستنی ئاسایشی نیشته‌یمانیه. له بره‌گه‌ی (أ)ی ماده‌ی 5ه‌ هه‌مان یاسادا سزای زیندانی هه‌تاهه‌تایی بو ده‌ستکردن به تاوانه‌که داده‌نێت.

له دیدگای تێمه‌دا، ماده‌ی 2 و بره‌گه‌کانی 8، 7، 2 ی یاسای ژماره 3ی سالی 2006 به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تیرور له هه‌رێمی کوردستان- عیراق به جیگره‌وه‌ی له‌کارخستنی ماده‌که‌کانی 157 بره‌گه‌ی 1 په‌یوه‌ندیکردن به ریزه‌کانی دوژمن، ماده‌ی 158 هاوکاری و په‌یوه‌ندیکردن به دوژمن له دژی عیراق و ماده‌ی 160 هاوکاریکردنی دوژمن بو هاتنه ناو عیراق له یاسای سزادانی عیراقی ژماره 111ی سالی 1969 ده‌قنوسکراون. وه تێمه پشنگیری سوککردنی سزای له سیداره‌دانین له و ماده‌دانه‌دا بو سزای زیندانی هه‌تاهه‌تایی ته‌گه‌ر ده‌ره‌نجامی تاوانی کرداره‌که هاته‌دی وه سزای زیندانی کاتی بۆکرداری ده‌ستپێکردن بۆ ته‌م تاوانانه که له بره‌گه‌ی أ له ماده‌ی پێنجه‌می یاسای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر له هه‌رێمی کوردستان، به ئامانجی هینادی هاوسه‌نگی له تێوان به‌تاواندانیان و سزاداندان چونکه مه‌ترسی تاوانی ته‌م کردارانه بو سه‌ر ئاسایشی نیشته‌یمانیه که‌متره له چاو تاوانه‌کانی ئامازه بوکراو له ماده‌ی 156ی یاسای سزادانی عیراقی هه‌موارکراو له کوردستان که سزاکه‌ی زیندانی هه‌تاهه‌تایی بۆ داناوه.

2.2.2. ئاسایشی ناوه‌خۆی هه‌رێمی کوردستان

له ماده‌ی 2 بره‌گه‌ی 1 یاسای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر له هه‌رێمی کوردستان ژماره 3ی سالی 2006 دا، یاسادانه‌ری هه‌رێمی کوردستان تاوانی دامه‌زراندن و ریکخستن یاخود به‌رپه‌وه‌بردنی ریکخراوی تیرۆریستی و له بره‌گه‌ی 3ی هه‌مان ماده‌دا به‌کارهێنانی ته‌قه‌مه‌نی و که‌رسته‌ی سووتینەر بۆ ته‌قاندنه‌وه و مینرێژکردن. هه‌وه‌ها له بره‌گه‌ی 4ی هه‌مان ماده‌دا به بارمه‌ گرتنی خه‌لک و به‌کارهێنانیان بۆ کارتیکردن له داموده‌زگاکانی هه‌رێم به ئامانجی سه‌پاندنی مه‌رجه‌کانیان به سه‌ریدا به تاوانی تیرۆر داناوه و سزای له‌سیداره‌دانی بو بریارداوه و ته‌گه‌ر ده‌ره‌نجامی تاوانی چاوه‌روانکراوی کرداره تاوانیه‌که هاته‌دی وه سزای زیندانی هه‌تاهه‌تایی داناوه ته‌گه‌ر تاوانه‌که تاوانی ده‌ستکردن به تاوان بوو.

یاسادانه‌ر له ماده‌ی 3ی یاسای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر له هه‌رێمی کوردستان، هه‌ندیک کردار به تاوانی تیرۆر هه‌ژمارده‌کات و سزای زیندانی هه‌تاهه‌تاییان بو دیارده‌کات و به گوێه‌ری بره‌گه 2ی ماده‌ی 5ه‌ هه‌مان یاسا سزای کاتی بو تاوانی ده‌ستکردن به هه‌مان تاوان دیاریده‌کات. له‌وانه‌ش تاوانی تیکدان و روخاندن و له که‌لک خستنی دامه‌زراره‌کانی ده‌ولت و سامانی گشتی و تاییه‌تی و خزمه‌تگوزاریه‌کانی وه‌ک ئاو و کاره‌با و پرد و به‌نداو که پاسته‌وخو کاریگه‌رییان بۆ سه‌ر ئاسایشی ناوه‌خۆی هه‌رێم و ژیا‌نی هاوولتایانه‌وه هه‌یه. و تیکدان و خاپورکردنی شووینه ئایینه‌ پیره‌زه‌کان و سه‌رچاوه ئابووریه نیشته‌یمانیه‌کان و ده‌ستبه‌سه‌رداگرته‌ی فروکه مه‌ده‌نییه‌کان.

¹ - بریاری ژماره 777/ ده‌سته‌ی سزایی - یه‌که‌م / 2018 له دادگای تاوانی ده‌وکا له ریککه‌وتی 2018/12/10. بره‌وانه؛ دادوهر محمد مصطفی محمود جاف: یاسای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر له هه‌رێمی کوردستان- عیراق ژماره 3ی سالی 2006 و یاسای ژماره 21ی سالی 2003، چاپی یه‌که‌م سالی 2021، لا 40-41.

له پروانگه ئیمه دا، برهگه ۱ له ماده دهی ۳ یاسای بهرنگار بونه وهی تیرور له ههریمی کوردستان زوربهی ئه بهرزه وهندیانهی که ههولێ پاراستیان ده دات و کرداری تاوانکاری له دژیان به تاوانی تیرور دانهتیت له ماده دهی ۱۹۷ یاسای سزادانی عیراقی بهرکار له ههریمی کوردستاندا هاتوون و سزای له سیداره دان یان زیندانی هه تاهه تایان بو دیاریده کات. به لام له برهگه (ب) ماده دهی ۵ دا سزاکه ی سوک کردوو بو زیندانی کردنی کاتی. ئه مه ش دووباره بونه وهی دهقی یاسایه له ناو دوو کوودی یاسادا که سروشتی سزایان ههیه؛ په کتیکان گشتی و ئه وه پتریان تایه ته. له دیدی ئیمه دا هه بوونی برهگه ۱ ی ماده دهی ۳ یاسای ژماره ۳ ی سالی ۲۰۱۶ هه یچ پئو یستیه ک بو مانه وهی کارکردن به ماده دهی ۱۹۷ یاسای سزادانی عیراقی ناهیلته وه له سه ر بنه مای پره نسپی دهقی تایه ت دهقی یاسایی گشتی کو ت ده کات.

یه کتیکتر له و تاوانانه ی که ده چته چوارچو وهی تاوانه کانی دژ به ئاسایشی نیشتمانی ناوه خو، تاوانی رێگرکردن و کو سپ خستنه بهرده م فه رمانه کانی ده ولته، یاسادانه ر له ماده دهی ۴ برهگه ۱ سزای زیندانی کردن به ۱۵ سالی بو دیاریکردوو. سه رپه یچی و کوسپ دروستکردن بو جیه جیکردنی فه رمانه کانی ده ولته له لایه ن ئه ندامانی هه یزی ئاسایشی ناوه خو و زی ره فانی هه ریم که ده سه لاتی فه رمانیکردنیان هه یه به سه ر ئه و هه یزانه دا به داوایکردن یان پاسپاردنیان به پالنه ری تیرور؛ تاوانیکی مه تر سیداره و کار ده کاته سه ر وره و ئینتیمای نیشتمانی ئه و هه یزه چه کدار و ئاسایشپارێزانه ی هه ریمی کوردستان، به بروای ئیمه ده بوایه یاسادانه ر سزای توندتری دانابا بو ئه نجامده ری ئه و کرداره تاوانیه، چونکه ئه وان کهسانی راهینراو و ئاماده کراو و پاسپردراو به پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی هه ریمی کوردستان نه ک گرفت دروستکردن بو.

ههروه ها له هه مان ماده دا و له برهگه ۴ ی یاساکه دا، هه موو جو ره پرو پاگه نده یه ک بو گروپ و رێکخراوی تیرورستی له رێگه ی ئامیره جیاوازه کانی راگه یاندنی به تاوانی تیرور هه ژمار کراوه و سزای بو داناوه که نایه ت له ۱۵ سالی زیاتر بیته. وه ک جیه جیکردنی ئه م یاسایه؛ دادگای تاوانی سلیمانی له رێککه وتی ۲۰۱۶/۱۱/۷ بریاری ۳ سالی زیندانی ده رکردوه له دژی تۆمه تباریک به هو ی پرو پاگه نده کردن بو رێکخراوی تیرورستی قاعیده له سه ر تۆری کو مه لایه تی فه یسبووک^۱. یاسادانه ری هه ریمی کوردستان له برهگه ۱ ی ماده دهی ۸ ی هه مان یاسادا دوخی لیوردنی داناوه بو که سیک که به ر له ئه نجامدان و ئاشکرا بوونی تاوانی تیرورستی دام و ده زگاکانی ده ولته له هه بوونی پلان ئاگادار بکاته وه، ئه مه هانده ریکی باشه بو رێگرکردن له تاوانی تیرور و باشتر پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی. ههروه ها له برهگه ۲ ی هه مان ماده دا دوخی سوک کردنی سزای داناوه بو که سیک که دوای ئه نجامدانی تاوان و به ر له ده ستگیرکردنی؛ خو ی راده ستی هه یزه کانی ئاسایشپارێزی ده ولته بکات و زانیاریان بدات له سه ر ئه نجامدان و هاو به شه کانی له ئه نجامدانی تاوانه که.

دهره نجام

له میانه ی نووسینی ئه م توێژینه وه یه دا گه یشتینه ئه م ده ره نجامانه :-

- بیرو که ی سیاسه تی تاوانی ده گه رته وه بو تیزه کانی بیرمه ندی ئه لمانی فیورباخ که وه ک سیاسه تیکی گشتگیر ده یناسینیت له سه ر بنه مای فه لسه فه ی سزایی له چوارچو وه ی سیاسه تی یاسادانانی تاوانی و ئه و ستراتیژیانه ی که ده ولته جیه جییان ده کات وه ک ئه رکیکی خو ی بو بهر په رچه دانه وهی دیارده ی تاوان؛ که ده وه ستیتته سه ر میتو دی جو راو جو ر وه کو؛ بارودوخی تاوان، مه عریفه ی قولی په یوه ست به هو کار، پالنه ر، ئامراز و ئاسه واری تاوان.

¹ - دادگای تاوانی سلیمانی بریاری ۳ سالی زیندانی کردنی ده رکرد بو تاوانبار، به هو ی پرو پاگه نده کردن بو رێکخراوی تیرورستی قاعیده له سه ر تۆری کو مه لایه تی فه یسبووک، ههروه ها دوای تمیزکردنی له لایه ن تاوانباره وه دادگای ده سته ی سزایی- یه که م ره ددی تانه ی ته میزی داوه ته وه و قرا ره که ی په سه ندر کردوو. پروانه: بریاری ژماره ۲۹ / ده سته ی سزایی- یه که م ۲۰۱۷/ له رێککه وتی ۲۰۱۷/۱۰/۱۵ دادوهر محمد مصطفی محمود جاف: هه مان سه رچاوه ی پێشوو، ۲۴-۲۳.

- سياسه‌تی تاوانی له هه‌ریمی کوردستان بو پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی له چاو سیاسه‌تی تاوانی عیراقی نه‌رمتره.
- ئاسایشی نیشتمانی؛ بریتیه لهو ستراتیژه سیاسی و یاسایی و ئابوری و کۆمه‌لایه‌تی و سه‌ربازیه‌تی که ده‌ولت له هه‌ردوو ئاستی ئێوده‌ولته‌تی و نیشتمانی په‌یره‌یان ده‌کات بو فه‌راهه‌مکردنی ئاسایش و دادپه‌روه‌ری و یه‌کسانی و گه‌شه‌سهندن و خوشگوزهرانی له ولتادا؛ به مه‌به‌ستی به‌ه‌ودان به هه‌ستی نیشتمانی په‌روه‌ری و هاوولتیه‌وون که ده‌بنه‌مایه‌ی شانازی تاک به ده‌ولت و نیشتمانه‌که‌ی.
- یاسادانه‌ری هه‌ریمی کوردستان به ده‌رکردنی یاسای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر له هه‌ریمی کوردستان ژماره ٣ی سالی ٢٠٠٦، هه‌ولی پرکردنه‌وه‌ی ئه‌و کیماسی یاساییه‌ی داوه که له ئه‌نجامی ده‌رکردنی یاسای ژماره ٢١ی سالی ٢٠٠٣ی تاییه‌ت به له‌کارخستنی هه‌ندیک ماده‌ی په‌یوه‌ست به ئاسایشی نیشتمانی له یاسای سزادانی عیراقی له هه‌ریمی کوردستان هه‌تاوه‌ته ئاراوه. به‌لام به گوێره‌ی پێویست نیه.
- یاسادانه‌ری هه‌ریمی کوردستان به هه‌موارکردنی ماده‌ی ١٥٦ و هه‌په‌شتنه‌وه‌ی ماده‌کانی ١٩٦ و ١٩٧ و هه‌کخویان به‌بێ هه‌موار؛ په‌چاوی بنه‌مای گونجاوی و هاوسه‌نگی له به‌تاواندانان و سزاداندا نه‌کردوه له پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندی پارێزراوا له ئیوان ماده‌ی ١٥٦ دا که سزای زیندانی هه‌تاهه‌تایی و ماده‌کانی ١٩٦ و ١٩٧ دا که سزای له سێداره‌دانی هه‌په‌شتوه‌ته‌وه.
- ئاراسته‌ی یاسادانه‌ری هه‌ریمی کوردستان زیاتر بو به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تاوانی تیرۆره‌ وه‌ک تاوانیک دژ به ئاسایش و کومه‌لگه‌ و له تاوانی دژ به ده‌ولت و حکومه‌ت.

پیشنار و راسپارده‌کان

- پێشنیاره‌که‌ین که یاسادانه‌ری هه‌ریمی کوردستان هه‌لبه‌ستیت به دانانی یاسای سزادانی هه‌ریمی کوردستان وه‌ک مافیکی ده‌ستوری خۆی له عیراقدا که بگونجیت له‌گه‌ڵ گه‌شه و پێشکه‌وته‌ کومه‌لایه‌تییه‌کانیدا. به ئامانجی کۆکردنه‌وه‌ی هه‌موو ده‌ق و یاسا سزاییه‌کان له یه‌ک کۆدی یاساییدا به ئامانجی نه‌هه‌په‌شتنی پاله‌په‌ستوی یاسادانان.
- له باری دانه‌نانی یاسای سزادانی تاییه‌ت به هه‌ریمی کوردستان؛ پێشنیار ده‌که‌ین به لابردنی له‌کارخستن له‌سه‌ر هه‌ندیک ماده‌ی یاسای سزادانی عیراقی و هه‌موارکردنیان به ئامانجی نه‌هه‌په‌شتنی کیماسی یاسایی که هاتوه‌ته ئاراوه.
- پێشنیار ده‌که‌ین به یه‌کخستنی برگی ١ی ماده‌ی ٣ی یاسای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی تیرۆر له هه‌ریمی کوردستان- عیراق سالی ٢٠٠٦ له‌گه‌ڵ ماده‌ی ١٩٧ی یاسای سزادانی عیراقی ژماره ١١١ی سالی ١٩٦٩.

سه‌رچاوه‌کان

یه‌که‌م: کتێبه‌کان

- (1) د. احمد فتحی سرور، أصول السياسة الجنائية، دار الفكر، الجامعي، سنة ١٩٧٢.
- (2) د. أحمد فتحی سرور، القانون الجنائي الدستوري، دار الشروق، طبعة الثانية، سنة ٢٠٠٦.
- (3) د. أكرم نشأت إبراهيم، السياسة الجنائية، دار الثقافة للنشر و التوزيع، سنة ٢٠١١.
- (4) د. عبدالرحيم صدقي، موسوعة صدقي في القانون الجنائي، دور الفلسفة و السياسة الجنائية في تطوير القانون الجنائي، مجلد الخامس عشر، سنة ١٩٨٨.
- (5) د. محمد عبداللطيف فرج، السياسة الجنائية المعاصرة و إتجاهات تطوير القانون الجنائي ودعم التعاون الدولي، القاهرة ٢٠١٣.

- 6) نور علي صكب، الامن الوطني العراقي في ظل الاختراق السيبراني (أمن المعلومات)، مجلد كلية قانون و علوم السياسي، سنة ٢٠٢١.
 - 7) - إبراهيم محمود اللبيدي، الحماية الجنائية لأمن الدولة، دار الكتب القانونية و دار شتات للنشر والبرمجيات، مصر، المحلة الكبرى، سنة ٢٠١٠.
 - 8) د. علي عباس مراد، الامن والامن القومي مقاربات النظرية، ابن النديم للنشر والتوزيع، و دار الروافد الثقافية، ناشرون، لبنان، بيروت، ٢٠١٧.
 - 9) د. عادل عامر، العلاقة بين الأمن القومي و الديمقراطية في أوقات الأزمات، مدخل النظري، سنة ٢٠٢٠.
 - 10) هائل عبد المولى طشطوش، الأمن الوطني وعناصر قوة الدولة في ظل النظام العالمي الجديد، دار الحامد للنشر و التوزيع، سنة ٢٠١٢.
 - 11) د. سمير عاليه، الوجيز في شرح الجرائم الواقعة على أمن الدولة، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزيع، بيروت، لبنان، سنة ١٩٩٩.
 - 12) د. سعد ابراهيم الاعظمي، في الجرائم الماسة بأمن الدولة الخارجي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، سنة ٢٠٠٠.
 - 13) بشار عناد حمزه، التخابر مع الجهات الأجنبية بين التجريم والمواجهة الأمنية، مكتبة القانون المقارن، الطبعة الاولى، سنة ٢٠٢٠.
 - 14) د. علاء زكي، جرائم الأمن القومي في القانون الجنائي الدولي، المكتب الجامعي الحديث، سنة ٢٠١٥.
 - 15) د. عبدالمهيمن بكر سالم، جرائم امن الدولة الخارجي، مطبوعات جامعة الكويت، سنة ١٩٨٨.
 - 16) د. محمد الفاضل، جرائم الواقعة على الأمن الدولة، مطبعة جامعة دمشق، طبعة الثالثة، سنة ١٩٦٥.
 - 17) د. سمير عالية، الجرائم الواقعة على أمن الدولة الخارجي و الداخلي (دراسة مقارنة)، منشورات الحلبي الحقوقية، سنة ٢٠١٩.
 - 18) حسين علي جبار الركابي، الحماية الجنائية لأمن الدولة الخارجي، منشورات زين الحقوقية، بيروت، لبنان، سنة ٢٠١٨.
 - 19) د. محمود سليمان موسى، الجرائم الواقعة على أمن الدولة، دار مطبوعات الجامعة، مصر، الإسكندرية، سنة ٢٠١٩.
 - 20) قاضي أسامة أحمد المناعسة، الوسيط في شرح قانون محكمة أمن الدولة، دار وائل للنشر، الطبعة الأولى، سنة ٢٠٠٩.
 - 21) د. منال مروان منجد، قانون العقوبات الخاص - الجرائم الواقعة على أمن الدولة الخارجي و الداخلي، منشورات جامعة دمشق، ٢٠١٧.
 - 22) جورج طرايشي، معجم الفلاسفه، طبعة الثالثة، دار الطليعة، لبنان، بيروت، سنة ٢٠٠٦.
 - 23) حسين علي جبار الركابي، الحماية الجنائية لأمن الدولة الخارجي، منشورات زين الحقوقية، بيروت، لبنان، سنة ٢٠١٨.
 - 24) بشار عناد حمزة، التخابر مع الجهات الأجنبية بين التجريم و المواجهة الأمنية، مكتبة القانون المقارن، سنة ٢٠٢٠.
 - 25) د. تامر احمد عزات، الحماية الجنائية لأمن الدولة الداخلي "دراسة مقارنة"، الناشر دار النهضة العربية، سنة ٢٠٠٧.
 - 26) د. نجدت صبري تآكرهبي، الإطار القانوني للأمن القومي، دار دجلة، بغداد شارع السعدون، بدون ذكر سنة انتشار.
 - 27) د. سعد ابراهيم الاعظمي، موسوعة الجرائم الماسة بأمن الدولة الداخلي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، العراق، سنة ٢٠٠٠.
 - 28) جندي عبدالملك، الموسوعة الجنائية، الجزء الثالث، الطبعة الثانية، دار العلم للجميع، بيروت، لبنان، سنة ١٩٣٢.
- دووهر: دكتورانامه و ماسته رنامه و توؤؤينه وه
- 29) هدام إبراهيم ابو كاس، السياسة الوقائية بين الفقه التقليدي و الإتجاه الحديث، رسالة ماجستير مقدمة الى كلية القانون في جامعة الطاهر مولاي ٢٠١٥-٢٠١٦.

- 30) فاطمة سعيد علي العاصمي، المواجهة الجنائية والأمنية للجرائم الماسة بأمن الدولة الداخلي عبر شبكة الإنترنت، مجلة القانونية متخصصة في الدراسات والبحوث القانونية.
- 31) د. أماني محمد شريف عبدالسلام، دور التعليم الجامعي في الحفاظ على مقومات الأمن القومي المصري، كلية التربية جامعة أسيوط، المجلة العلمية، سنة ٢٠١٨.
- 32) د. سلوى احمد ميدان المفرجى و نهى عبدالخالق احمد الدوري، الامن الثقافي واثره على تعزيز السلم والامن الدوليين، مجلة كلية القانون للقانون و العلوم السياسية، سنة ٢٠٢٢.
- 33) حسن مستهفا حسين، ريكخستن و گهره تيكردى بنهما سزايه كان له دهستورى ولاتاندا، تويژينه وهيه كى بلاوكراوه له كونفرانسى زانستى نيوده و له تي؛ بهرهو دهستوريكى هاوچرخ بو هه ريمى كوردستان، سالى ٢٠١٩.
- 34) د دهام محمد العزاوى، التنمية المستدامة في ليبيا و اليات تعزيز الامن الوطني، المجلة العراقية للعلوم السياسية، سنة ٢٠٢٢.
- 35) محمد عودة الجبور، الجرائم الواقعة على أمن الدولة وجرائم الإرهاب، دار الثقافة للنشر والتوزيع، طبعة الثالثة، سنة ٢٠١١.
- 36) جرائم امن الدولة، بحث منشور من قبل لجنة العلمية، معهد الكويت للدراسات القضائية والقانونية، سنة ٢٠١٨.
- 37) د. زهير الجادري: الجرائم الماسة بامن الدولة الخارجي، مجلة كلية التراث الجامعة، العدد الثامن والعشرون، سنة ٢٠١٩.
- 38) د. آدم سميان الغريزي و م. منار جلال عبدالله، الجرائم مبكرة الاتمام الماسة بأمن الدولة، بحث منشور في مجلة الكوفة، سنة ٢٠١٩.
- 39) ماجد احمد زاملي، جريمة التجسس و الجهد الإستخباري في القانون الجنائي العراقي والقانون المقارن، الموقع الرئيسي للموسسة الحوار المتمدن، بتاريخ ٢٠٢٢/١٠/١٤.
- 40) حنين عزيز محمد: جرائم الخطر الواقعي في قانون العقوبات العراقي، رسالة ماجستير مقدمة الى كلية القانون و العلوم السياسية - الجامعة العراقية، سنة ٢٠٢٠.
- 41) د. محمد علي عبد الرضا و م. عماد فاضل ركاب و غازي حنون خلف، جريمة العصيان المسلح في التشريع العراقي، مجلة المحقق الحلي للعلوم القانونية و السياسية، سنة ٢٠١٠.

سَيِّه م: سه رچاوه كان به زمانى ئينگليزى

- 42) McNamara, Robert S: The Essence of Security, Published by Harper & Row, New York, U.S.A, 1968.
- 43) Jean-Paul Jean: La conception de la politique criminelle, Les Cahiers de la Justice 2022/2 (N° 2).
- 44) Barah Mikail, Lisa Reilly and Raquel Vazquez Liorente, Sectarianism and Humanitarian security-; Is acceptance in Iraq Issue 65 - Article 4, October 29, 2015.

چوارهم: ريککه وتننامهى نيوده وله تي، ياسا و برياره دادوه ريبه كان

- 1) Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty 11 July 1991.

- 2) ياساى سزادانى عيراقى ژماره ١١١ سالى ١٩٦٩.
- 3) ياساى تاوانى روسياى فيدرال ژماره ٦٣ ياساى فيدرالى سالى ١٩٩٦.
- 4) ياساى سزادانى ميسرى، ژماره ٥٨ سالى ١٩٣٧.
- 5) ياساى بهره نكاربوونه وهى توقاندىن (تيرور) له هه ريمى كوردستان- عيراقه به ژماره 3 سالى ٢٠٠٦.
- 6) ياساى ژماره ٢١ سالى ٢٠٠٣، هه ريمى كوردستان- عيراق.

- (7) بريارى ژماره 777 / دهستهى سزايى - يه كه م / 2018 له دادگاي تاوانى دهوك له ريكيكه وتى 2018/12/10. محمد مصطفى محمود جاف، ياساى بهرنگار بوونه وهى تيرور له ههريمى كوردستان- عيراق ژماره 3ى سالى 2006 و ياساى ژماره 21ى سالى 2003، چاپى يه كه م سالى 2021.
- (8) محمد مصطفى محمود جاف، ياساى بهرنگار بوونه وهى تيرور له ههريمى كوردستان- عيراق ژماره 3ى سالى 2006 و ياساى ژماره 21ى سالى 2003، چاپى يه كه م سالى 2021

السياسة التشريعية الجنائية في مواجهة الجرائم المتعلقة بالأمن الوطني في إقليم كردستان "دراسة تحليلية"

فخر الدين مهدي جرجيس
قسم القانون، فاكليتي القانون والعلوم السياسية والإدارة، جامعة سوران، سوران، أربيل، إقليم كردستان - العراق
البريد الالكتروني: Fmj150h@law.soran.edu.iq
أ.د. وعد سليمان علي
المستشار القانوني في برلمان كردستان- أربيل، إقليم كردستان - العراق
البريد الالكتروني: weadimezori@gmail.com

الملخص

يُعدّ الأمن الوطني، باعتباره من أحد الوسائل الحياتية للدولة و أيضاً أحد الركائز الأساسية للاستقرار، وله تأثير كبير على تقدم وتطور الدولة والوطن. يشمل ذلك تنظيم الأنشطة السياسية والعسكرية والاقتصادية والاجتماعية. على الرغم من أنه يُنظر إليه في المقام الأول على أنه قضية سياسية مرتبطة بسيادة الدولة، إلا أن الأمن يعد جانباً حاسماً في ميدان القانون الجنائي وسياسة الدولة. وهذا أمر ضروري للتنظيم القانوني وتحديد الجهات الفاعلة الإجرامية التي تشكل تهديداً لاستقرار المجتمع وأمنه.

تختلف الفلسفة التشريعية والمبادئ القانونية المتعلقة بقضايا الأمن الوطني للدول والمجتمعات، اعتماداً على أنظمتها السياسية والدستورية والقانونية. وبعد التحول الذي طرأ على النظام السياسي العراقي وقيام العراق الجديد على أساس دستور عام 2005، حصل إقليم كردستان، ككيان دستوري اتحادي، على حق صياغة القوانين الخاصة به. وقد سهّل هذا الاستقلال صياغة سياسة تشريعية تتناسب مع طبيعة المجتمع الكردستاني. ونتيجة لذلك، قام إقليم كردستان بتعليق العديد من الأحكام القانونية في قانون العقوبات العراقي المتعلقة بأمن ووضع سياسة جنائية مستقلة متميزة عن العراق الاتحادي، التي تعكس وجهات نظر المجتمع الكردستاني. تُشكّل هذه الدراسة عمل علمي لدراسة السياسة التشريعية الجنائية المتعلقة بالأمن الوطني في إقليم كردستان باستخدام الأسلوب التحليلي العلمي.

الكلمات المفتاحية: السياسة التشريعية، الجريمة والعقاب، الأمن الوطني، الارهاب، إقليم كردستان.

**Criminal policy in its confrontation
Crimes Related to National Security in the Kurdistan Region
"An Analytical Study"**

Fakhradfin Mahdi Jirgis
Department of Law, Faculty of Law, Political Science and Management, Soran University, Kurdistan Region-Iraq
Email: Fmj150h@law.soran.edu.iq
Prof. Dr. Weadi Sulaman Ali
Legal advisor in the Parliament of Kurdistan-Erbil- Iraq
Email: weadimezori@gmail.com

Abstract

State security, as a sphere of life related to statehood, stands as one of the main pillars of stability, exerting a significant impact on the progress and development of the state and the country. It encompasses the organization of political, military, economic, and social activities. Despite being perceived primarily as a political issue linked to state sovereignty, security is a crucial aspect within the realm of criminal law and state policy. This is essential for legally regulating and identifying criminal actors who pose a threat to the stability and security of society.

The legislative philosophy and legal principles concerning state security issues vary across states and societies, contingent upon their political, constitutional, and legal systems. Following the transformation in the Iraqi political system and the establishment of the new Iraq based on the 2005 constitution, the Kurdistan Region, as a federal constitutional entity, gained the right to draft its own laws. This autonomy facilitated the formulation of a legislative policy tailored to the nature of Kurdish society. Consequently, the Kurdistan Region suspended several legal provisions in Iraq and developed an independent criminal policy distinct from federal Iraq, reflecting the perspectives of Kurdish society.

This study constitutes a scientific attempt to investigate the criminal legislative policy related to state security in the Kurdistan Region using analytical methods.

Keywords: Legislative policy, crime and punishment, State security, Terrorism, Kurdistan Region.